

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ
Katedra psychologie

ANALÝZA INTERAKCÍ
V RODINÁCH
S ADOLESCENTNÍM
DÍTĚTEM

Bakalářská práce

Tomáš Motyčka

Psychologie se zaměřením na vzdělávání (2010-2013)

Vedoucí práce: Mgr. Vladimíra Lovasová, Ph.D.

Plzeň, květen 2013

Prohlašuji, že jsem předloženou závěrečnou práci vypracoval samostatně s použitím zdrojů informací a literárních pramenů, které uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Plzni dne 31. 5. 2013

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Vladimíře Lovasové, Ph.D. za její čas při odborném vedení bakalářské práce, ochotu při společných konzultacích, předávání cenných rad a zkušeností, které mi poskytla.

OBSAH

ÚVOD	6
1 Rodina	7
1.1 Vymezení pojmu rodina	7
1.2 Základní funkce rodiny	8
1.3 Vývojový cyklus rodiny	9
1.3.1 Vývojové fáze rodiny	9
1.3.2 Individualita vývoje rodin	12
1.3.3 Rodinné tradice	13
1.4 Znaký současné rodiny	14
1.5 Specifika české rodiny	15
2 Adolescence	17
2.1 Socializace adolescentů	19
2.2 Rodina a adolescent	21
2.2.1 Vztah mezi dospívajícími a matkou	25
2.2.2 Vztah mezi dospívajícími a otcem	26
2.2.3 Vztahy dospívajících se sourozenci	28
3 Rodinné interakce	29
3.1 Komunikace jako součást interakce	34
4 Praktická část	36
4.1 Cíle	36
4.2 Popis metody	37
4.2.1 Modifikovaný test ADOR	37
4.2.2 Test rodinného systému FAST	37
4.3 Popis vzorku	38
4.4 Rozbor výsledků výzkumné sondy	39

4.4.1	Výsledky testů ADOR v jednotlivých rodinách.....	40
4.4.2	Rozdíly ve vnímání emocionálních interakcí a výchovných přístupů	60
4.4.3	Porovnání výsledků s předchozí výzkumnou sondou	62
	ZÁVĚR.....	65
	RESUMÉ.....	67
	ABSTRACT	68
	SEZNAM LITERATURY	69
	SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ.....	71

ÚVOD

Bakalářskou práci na téma Analýza interakcí v rodinách s adolescentním dítětem jsem si vybral díky možnosti osobně prováděného výzkumu, ale také protože jsem si adolescentním obdobím prošel sám poměrně nedávno. Zajímalo mě tedy porovnání vlastně prožitých zkušeností se situací v jiných, mnou zkoumaných rodinách.

Bakalářská práce je rozdělena na dvě části. První část je teoretická, kde si přiblížíme pojem rodina, její funkce, jak se taková rodina tvoří a jaká jsou specifika české rodiny. Popíšeme adolescentní období a blíže se zaměříme na socializaci a rodinné vztahy a jejich obměnu právě v tomto věku. Teoretickou část uzavřeme popisem rodinných interakcí a jejich součástí.

Analýza interakcí v rodinách s adolescentním dítětem je v zájmu odborníků především za účelem rozboru a následné patologie rodin. I my v této práci provedeme částečný rozbor rodin a porovnáme výsledky s prací Jana Tomšovice, který se zaměřil na rodiny s dětmi již na prahu dospělosti, to vše v praktické části. V tomto rozboru budeme používat skutečné výzkumné techniky a to ve formě dotazníku modifikovaný test ADOR a projektivní techniku FAST, která zkoumá rodinné systémy.

Tyto testy nám pomůžou odhalit emocionalitu a hierarchii v námi zkoumaných rodinách. Společně s hierarchií se nám také objeví koheze rodiny, která může naznačovat nebo znázorňovat tvorbu rodinných subsystémů. Interakce mohou probíhat v rámci celé rodiny, mimo ni, ale také právě uvnitř těchto subsystémů.

Dále v praktické části najdeme výsledky našich analýz a můžeme si tak udělat obrázek o situaci v českých rodinách s adolescentním dítětem, ale pouze z pohledu jak děti vnímají své rodiče a naopak, jak rodiče vnímají své děti.

Cílem bakalářské práce je zmapovat rodiny s adolescentními dětmi a na vzorku z nich provést výzkumnou sondu na vztahové a poziční interakce.

1 Rodina

Rodinu chápeme jako hlavní a nejdůležitější skupinu ve vývoji člověka. V rodině se jedinci dostává jedinečných podmínek stimulujících jeho rozvoj, jak emocionální, tak sociální a to především v interakci s rodiči a sourozenci. Díky těmto interakcím se v člověku utváří morálka, charakter, sebepojetí a postoj k sociálnímu okolí. Výrost (s. 303) socializaci v rodině popisuje dále takto: „*V rodině se formují modely chování, přijímají se regulační činitelé těchto forem chování, dochází k předávání a interiorizaci norem, k seznamování se s různými druhy sankcí. V rodině dochází k procesu identifikace a k seznamování se s identifikačními vzory, odpovídajícími vlastní pohlavní roli. V rodině se osvojují formy komunikace, jak verbální, tak neverbální.*“ Pubescent se od rodičů a sourozenců učí různým dovednostem, dodržování norem a formuje se mu tak jeho vlastní osobnost a jedinečnost. Rodina je právě nenahraditelná v tomto ohledu, že vtiskuje specifické a jedinečné rysy každému svému jedinci. [1]

1.1 Vymezení pojmu rodina

Podle Výrosta je téměř nemožné přesně definovat pojem rodina a uvádí k tomu několik důvodů. Jedním z důvodů je fakt, že pojem rodina definuje hned několik vědních oborů jako je například sociologie, psychologie, právní věda. Nebo také v různých oblastech stejné disciplíny – sociální psychologie, psychopatologie, pedagogická psychologie. Také různé psychologické přístupy různě vymezují rodinu – psychoanalýza, behaviorismus, humanismus. V každém z těchto pohledů se zohledňují různé složky jako je třeba funkce rodiny, funkčnost, role, socializace jedince, komunikace mezi členy, atd. [1]

I přes tyto všechny rozdílné pohledy existuje několik univerzálních definic. Langmeier a Kňourková (s. 62) zmiňují: „*Rodina je institucionalizovaná biosociální skupina, vytvořená přinejmenším ze dvou členů odlišného pohlaví, mezi nimiž neexistují pokrevní pouta, a z jejich dětí.*“ [2] Další definici uvádí Janoušek (s. 115) podle Odehnala: „*Rodina je jakýmsi nejuniverzálnějším sociálním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro ženskou a mužskou roli. Učí jedince reagovat žádoucím způsobem v procesu interakce a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince*

a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod vlivem rodinného působení se vytváří postoje k personálnímu okolí, k sobě samému i společnosti obecně.“ [3]

1.2 Základní funkce rodiny

Pro tuto kapitolu použijeme rozdělení funkcí rodiny podle Heluse [4]:

- Uspokojení základních potřeb dítěte – jde o poskytování základních biopsychických potřeb jako je pocit bezpečí, nasycení jídlem, pitím nebo dostatečná pohybová stimulace. Dítě si snadno zvyká na osoby, které mu tyto potřeby zajišťují, zvyká si na jejich plnění a jakékoli změny mohou být bouřlivě prožívány. Dítě touží být v kontaktu s rodiči při plnění těchto základních potřeb, a jak to nazval Helus (s. 149): „*Vznikají tak optimální podmínky pro ranou aktualizaci potencialit rozvoje.*“
- Uspokojení organické přináležitosti dítěte – rodiče dítěti poskytují domov, matku, otce a umožňují dítěti bez obav a ostychu využívat péči. Toto nebojácné vkládání do rodičovských rukou je základem pro další rozvoj. Dítě si tak uvědomuje, že patří do kolektivu milujících mezilidských vztahů. Rozvíjí sociální chování, sociální percepce a vztah k sociálnímu prostředí. V případě neplnění vznikají poruchy.
- Poskytování dítěti prostoru pro aktivní projev – tento bod by se dal přirovnat k Eriksonovu vývoji sebepojetí. Dítě se rozvíjí pomocí aktivit a v raném dětství to Erikson nazval „jsem to, co dělám“ a v pozdním dětském věku nebo ve školním věku „jsem to, co umím“. Pro pubescenci je stádium „jsem to, čemu věřím“. [5]
- Poskytuje dítěti úvod do vztahů k věcem – dospělí se snaží dítěti vštípit, že věci v domácnosti a nejen v ní, mají pro členy domácnosti i ostatní lidi nějakou hodnotu, proto je třeba se k nim chovat s úctou. Doma jde především o zařízení domácnosti nebo cenné a citově oblíbené věci. Dítě vidí vztah rodičů k těmto věcem a to má obrovský význam pro další vývoj chování u dítěte. Dalo by se říci, že dítě toto chování napodobuje.
- Určuje počáteční prožívání chlapce/dívky – dítě začíná vnímat samo sebe jak z hlediska pohlavního tak genderového. Napomáhá mu k tomu vzor matky, otce a dalších rodinných příslušníků, sourozenců a příbuzných.
- Poskytuje dítěti vzory a příklady – dítě se díky lásce k rodičům, jejich napodobování a pochopení, učí vzhlednout se v nich, vidět v nich vzor a chce být samo takovou osobností.

- Zakládá v dítěti pocit povinnosti, zodpovědnosti, ohleduplnosti a úcty – to vše patří neoddelitelně k životu. Děje se to tím, že je dítě zapojováno přirozeně a nenásilně do činností, které rodina vykonává – hry, práce, zájmy, atd.
- Otevírá dítěti brány do mezigeneračních vztahů – dítě se více sblíží s rodiči, sourozenci, prarodiči, ale i se strýci a tetami, dalšími příbuznými a lidmi kolem rodiny.
- Pomocí rodičů, prarodičů, přátel a příbuzných poskytuje dítěti pohled a představu o společnosti a širším okolí – dítě si díky rodině uvědomuje své povinnosti, problémy, ujasňuje si různé profesní záležitosti, a jelikož je rodina zázemím, na které se dítě může spolehnout, nebojí se dítě tento svět prozkoumat.
- Poskytuje prostředí pro svěřením, vyslechnutím, dostání rady a pomoci, je útočištěm – tato funkce se projevuje, když dítě vstupuje do školy a nabyvá na důležitosti v období, kdy se dítěti nedaří a prochází určitou krizí. Rodina v dítěti posiluje pocit bezpečí a stává se jeho útočištěm, díky kterému se vše snáze překonává.

1.3 Vývojový cyklus rodiny

Vymezení tohoto cyklu použijeme od Oldřicha Matouška [6], který toto rozdělení rozpracoval do po sobě jdoucích etap a jednotlivě je popsal, na rozdíl od cyklu rodiny, který uvádí, ale dále nerozpracovává ve své knize Plaňava [7].

1.3.1 Vývojové fáze rodiny

- Rodina s předškolním dítětem

Člověk má ze všech tvorů na světě nejdelší dospívání. Proto je u něj důležitější než kde jinde role rodičů, ale i role ostatních jedinců podílejících se na výchově. Už od narození jsou pro nás lidé okolo důležití. Jako první vnímáme jen matku, která pro nás představuje nenahraditelný zdroj výživy a psychické zkušenosti. Rodič má své chování vrozené, ale částečně také naučené, což potvrzuje fakt, že některá zvířata, která nepodstoupila mateřskou výchovu, nejsou v dospělosti schopná plnit rodičovskou roli. Podobně tomu bývá i u lidí.

Vztah k dítěti vzniká už v době těhotenství. Matka vnímá plod v sobě jako živou bytost, která dokáže reagovat na některé vnější vlivy. Dítě si zvyká na matčin tlukot srdce a na rytmus jejích kroků. Po narození, když dítě pláče a matka ho chová, dítě uklidňuje

právě tlukot srdce a rytmus kroků. Porod je pro dítě stresující, protože opouští klidné prostředí uvnitř matky a vstupuje do zcela nového, cizího a neznámého prostředí. Stále je předmětem výzkumu, zda je pro dítě nejlepší porod doma, do vody, v tichých temných sálech, jestli je dobře oddělovat ihned po porodu matku od dítěte nebo ne. Kontakt matky s dítětem ihned po porodu je dnes spíše žádoucí. Pokud je u porodu přítomný i otec a je hned v kontaktu s dítětem, není to na škodu.

Rodiče poté vybírají svému dítěti jméno. Dnes nejsou ničím omezeni a tak vybírají jméno někdy podle rodinné tradice, ale někdy i podle módy. Často se stává, že rodiče dítěti vyberou jméno, které má jistý význam například v jiné kultuře. Tím se snaží dítěti přiřknout žádoucí vlastnost a problém může nastat, když dítě není takové, jaké si rodiče podle jeho jména přáli. Problém také vzniká, oslovují-li rodiče dítě přezdívkou, hodící se spíše pro opačné pohlaví. To může zapříčinit chybnou identifikaci dítěte se svou rolí. Rodiče více upřednostňují potomka stejného pohlaví. Matky více prožívají vztah s dcerou a otcové naopak věnují více pozornosti svým synům. Děti přibližně kolem jednoho roku si také začínají více oblibovat rodiče stejného pohlaví.

Interakce mezi matkou a novorozencem se uskutečňuje pár dní po narození, kdy je dítě schopno rozeznat matku od jiných lidí. U dítěte se objevují schopnosti, díky kterým může být ve vztahu k matce aktivní. Začínají se sladovat jejich interakční rytmy (pozornost při komunikaci nebo rytmy spánku). Dítě v interakci začíná napodobovat matčiny výrazy tváře a zvuky. Pro matku jsou tyto výrazy a zvuky nepřírodní, přehnané, ale dítě je lépe vnímá. Tato interakce může být narušena ze strany rodiče nebo i ze strany dítěte. Rodič může mít povahovou vadu nebo deprivaci z předchozí rodiny. Dítě může být zase hendikepováno fyzicky nebo psychicky, mít narušené emoce, denní a noční rytmus apod. Tím narušuje vztah s rodiči. Langmeier [10] říká, že kvalita interakce s malým dítětem udává kvalitu pozdější interakci celé rodiny. Postupně vznikají vztahy mezi dítětem a matkou, dítětem a otcem a až poté vztahy dětí s jejich sourozenci. Dítě je velice vázané na tyto osoby a v případě odloučení hrozí separační úzkost.

Po narození dítěte ubývá ze vztahu intimita. Matka svoji pozornost přesouvá z okolí převážně na dítě. Matka je pro dítě zdroj ochrany a všeho příjemného. Čím pozornější je matka k dítěti, tím bližší vztah vzniká. V tu chvíli se může cítit odstrčený otec, od kterého je žádáno mnoho a je mu dáváno málo. Aby předešel problému, musí si uvědomit, že tato situace je nutná a dočasná. Problém může vzniknout i při zapojení ostatních lidí do výchovy. Především matka má takové tendence, které se musí držet v rozumné

míře, aby se nenarušil klidný chod manželství a mladá matka neztratila sebedůvěru. V případě, že se do rodiny narodí další dítě, jsou už rodiče zkušenější, ale i tak vzrůstají nároky na matku, která musí déle zůstat s dětmi doma a musí svoji pozornost přenášet z jednoho dítěte na druhé. Pro otce tím vzniká větší ekonomická zodpovědnost na zajištění rodiny. S narozením sourozence se mohou děti často obtížně vyrovnávat, protože už není pozornost soustředěna jen na ně a musí si ji často získat. Do krize se dostává i manželství, které je stavěno do nových, neznámých a těžkých situací a objevuje se realistické vidění partnera..

- Rodina se školními a dospívajícími dětmi

Dítě v mateřské škole a později v základní škole objevuje nová pravidla a normy, se kterými se doma neselektovalo a ve škole je musí dodržovat. Dítě se začíná srovnávat se spolužáky, srovnává rodiče s učiteli, později celou svou rodinu s rodinou spolužáka. Školní výsledky mohou mít vliv na rodinnou pohodu. Děje se tomu tak v rodinách, kde vkládají veškeré úsilí do vzdělání dítěte a podporují ho různými kroužky. Opakem jsou rodiny, které vstupem dítěte do školní instituce „dávají ruce pryč“ od výchovy a zcela se spoléhají na školu.

V období adolescence dítě odsouvá rodinu více do pozadí a přednost u něj má skupina vrstevníků. Dítě má v tomto věku černo-bílé hodnocení, proto nejsou výjimkou konflikty, kdy dítě vidí v rodině překážku, ale výjimečné jsou situace, kdy jsou narušeny vztahy mezi jednotlivými aktéry konfliktu. Matoušek tvrdí, že v období adolescence jsou některé konflikty nevyhnutelné a pro vývoj jedince i potřebné.

- Rodina opuštěná dětmi

Dívky i chlapci jsou v adolescenci vychovávány především k plnění svých rolí v pozdějším životě. Dívky se mají starat o domácnost a chlapci jsou vychováváni k ekonomickému zajišťování a mají volnější výchovu s větší porcí volného času. Ve chvíli, kdy jsou děti samostatné a jsou schopné plnit své role, vzniká tak volný prostor pro rodiče a pro jejich zájmy, což v předchozích obdobích nebylo možné.

Pro opuštěné rodiče už není rodina v první řadě, ale řadí se na její místo profesní a sociální zájmy. Partner se už může od druhého odlišovat v takové míře, kterou by v předchozích fázích života nebyl ten druhý schopen akceptovat. Stává se, že vylezou na

povrch potlačované hodnoty, které jeden z manželů potlačoval v zájmu dětí a to zapříčiní konflikty nebo rozpad manželství. Tento rozpad může zapříčinit i stav, který Matoušek nazval zavírajícími se dveřmi. To znamená, že jeden z partnerů dospěje k pocitu, že má poslední šanci navázat milostný vztah. Muži k tomuto stavu dospějí dříve, ženy zejména až když rodinu opustí děti. Vznik a řešení konfliktů je ovlivněno předchozími zkušenostmi.

Vývoj rodiny končí ovdověním a polovina žen, které žijí v naší republice, žije sama. Jejich rodina je tvořena stejně starými, vzdálenými příbuznými nebo mladšími blízkými příbuznými, což jsou především děti a jejich rodiny. Vztahy mezi nejstarší generací a nejmladší generací bývají méně problematické než vztahy mezi blízkými generacemi. Staří lidé v naší společnosti jsou stavěni spíše do pozadí, protože v naší kultuře je všechna pozornost soustředěna dětem a mládí. Starý člověk dnes najde uplatnění spíše jako pomocník a rádce mladších, především své rodiny. Největším nebezpečím v tomto období je pro člověka izolace, a proto by měl klást větší důraz na péči od svých příbuzných. V dnešní době je moderní dávat děti do mateřských škol a uvolňovat si tak čas pro zaměstnání. Stejný trend zaznamenáváme i co se týče seniorů, které odkládáme do domovů stáří. [6]

1.3.2 Individualita vývoje rodin

Působení rodiny orientační na rodinu prokreační je nepopíratelné. Dítě napodobuje své rodiče a především rodiče stejného pohlaví. Probíhá tzv. identifikace, ale pouze v tom případě, že dítěti přijde chování rodiče jako správné a chce jej napodobit. Dítě rodiče vnímá vždy jako osobu milující, ale také jako autoritu, kterou musí poslouchat. Pokud v rodině není zastoupen jeden ze vzorů, Matějček [8] mluví o možné deprivaci, což je pro dítě velké znevýhodnění. V případě, že je rodič přítomen, ale svou roli nezastává tak, jak by měl, hovoří o subdeprivaci a ta nastává například v situaci, kdy matka trpí depresemi nebo je otec gambler či alkoholik.

Laskavý, ohleduplný a vřelý vztah rodičů s dětmi napomáhá lepší a snadnější identifikaci. V případě, že je rodič agresivní nebo přísný, dítě ho odmítá přijmout jako vzor. Rodič působí jako vzor i na opačné pohlaví a to díky odměnám. Matoušek uvádí odměňování dcer od otců za plnění ženských rolí a činnosti jako je třeba závislost na mužích a pasivita, a matky odměňují syny za mužské chování. Toto ale platí zejména v mladším dětském věku.

Dítě nevnímá rodiče jako vzor pouze ve vzájemném vztahu, ale sleduje rodiče při interakcích s ostatními členy rodiny, příbuznými a známými a tak si od rodiče přebírá celá schémata a scénáře chování. Stále platí podmínka, že dítě musí s rodičovým chováním souhlasit, aby sis jej mohlo vzít za své. Díky takto odpozorovanému chování si člověk přenáší očekávání i do rodiny, kterou sám založí. Pokud je v jedincově rodině dominantní matka a otec je submisivní, očekává stejné rozdělení rolí i ve své rodině. V případě, že tomu tak není, mohou nastat konflikty nebo špatné emoční ladění. Šípová [9] zkoumáním manželských dvojic prokázala, že neshody mezi manžely nebo špatné interakce mají původ v rodičovských vzorech s předchozí rodiny. Jako příklad uvádí, že když oba sezdaní jedinci vyrůstali v rodině s dominantním otcem, mají harmoničtější manželství, než tomu bude v případě, že měl jeden z manželů dominantní matku a druhý dominantního otce.

Dítě je ve své původní, orientační rodině ovlivňováno i sourozenci. Pokud zastává roli staršího sourozence, je mu vlastní vést, být oporou a ochraňovat mladší sourozence. Pokud plní roli mladšího sourozence, je pokorný, spoléhá na staršího sourozence, má v něm oporu. Tyto role mohou ovlivnit i průběh manželství. Setkají-li se v manželství dva lidé, kteří v orientační rodině plnili roli staršího sourozence, může být překážkou právě jejich snaha být tím, kdo velí a kdo má větší zodpovědnost. Naopak setkají-li se jedinci, kteří byli v orientační rodině mladšími sourozenci, může být problém v tom, že ani jeden z nich se nebude chtít ujmout velení. Můžeme tedy tvrdit, že statisticky úspěšnější manželství je to, kde manžel má mladší sestru a manželka má staršího bratra. To potvrdily i výzkumy v západoevropských zemích, které prováděl W. Toman, jak uvádí Matoušek a dodává, že všechny tyto předpoklady a tvrzení se opírají pouze o pravděpodobnost. Rodiče nemohou své děti ideálně vybavit, být jim nejlepším vzorem. Vždy záleží na dítěti, jak s přejímaným chováním zachází. [6]

1.3.3 Rodinné tradice

Každá rodina by měla mít své tradice. Dodržování tradic je jakési hlášení se k příslušnosti dané rodiny. Rodina může mít tradice psané, nepsané, ve formě předávání předmětů, dovedností a vyprávěním příběhů. Úctu k rodinným tradicím můžeme vyzporovat tak, že si lidé v domácnosti vystavují předměty, fotografie, které pro ostatní lidi nemají zdaleka takový význam jako pro rodinu samotnou. Například zděděné předměty pro cizího člověka nemají cenu takovou, jako pro přímého potomka.

V rodině se obvykle z tradic vybírá. Neuctívá se dědeček se sportovním nadáním, když dětem sport nic neříká, ale naopak prababička, která byla významnou chemičkou, se dává dětem za příklad, protože děti chemii mají mnohem radši než sport. Problémy ale vznikají, když rodič je sportovně nadaný, uznává dědečka a po dětech chce, aby byli také sportovci jako dědeček.

Vyprávění se v rodinách uskutečňuje zejména při větších sešlostech a většinou vzniká díky debatám „po kom to dítě je“. Pokud se toto vyprávění dotýká několika generací podle francouzských autorů to nazýváme „rodinný román“. Vznikají tak i rodinné legendy, které se týkají převážně jednoho člena rodiny a vypráví se jako recepty na bohatství, slávu a jiné obdivuhodné počiny. Matoušek zmiňuje názor anglického terapeuta Byng-Halla, který říká, že legendy jsou z části pravdivé a z části fantazijní. Každá rodina nebo člen si je upravuje k vlastní potřebě, protože hlavní funkce legend je podle něho upevňování rodiny. Poukázal na to, že vyprávěč si myslí, že minulé (legenda) bude utvářet současné (rodinu), ale je tomu naopak. Rodina nebo vyprávěč si utváří legendy. [6]

1.4 Znaky současné rodiny

Pro definování znaků současné rodiny jsem vybral rozdělení od Heluse [4], který vymezil pět současných znaků rodiny. Prvním z nich je rodina nukleární, která je typická tím, že se skládá pouze z několika mála členů, které tvoří její jádro a tvoří spolu jakési intimní soužití, což se dá chápat jako nitro rodiny. Jádro rodiny tvoří muž a žena, nezáleží na oficiálním sezdání, ale i tak se hovoří o rodině manželské. Pár plní roli rodičů, pečují o své děti, o děti přisvojené nebo o děti z partnerova předchozího manželství. Tím nám vzniká rodina dvougenerační, kterou tvoří generace manželů a generace dětí.

Dalším znakem se nebudeme podrobněji zabývat, jelikož je zde rozebírán historický vznik velké rodiny díky změnám režimů a průmyslovým revolucím, což by nemělo pro naši práci žádný přínos. Jako další tedy uvedeme intimně vztahový znak. Rodina z tohoto pohledu funguje jako soukromý prostor. To ze současné rodiny dělá mnohem více, než byla rodina předcházející velká. Dnešní rodina je svázána manželstvím, to znamená blízkými intimními city mezi mužem a ženou, kteří tvoří toto manželství početím dítěte, jenž je chápáno jako výsledek jejich lásky. Důležité je také společné řešení problémů, poskytování si opory a vůbec citová opora při zvládnání náročných životních situací. Durkheim (s. 11) [11] charakterizoval citové vazby takto: *„Ke své rodině máme pevný vztah jen pro to, že máme pevný vztah k osobě svého otce, matky a k osobě svého muže,*

ženy a děti.“ Dále také zmiňuje historický přenos citů z věcí, které měly zabezpečovat správný chod rodiny, na city osobní, k partnerovi nebo dětem, kteří rodinu tvoří, starají se o ni a zabezpečují ji.

Posledním znakem, který Helus zmiňuje je privátní individualizace. Přirovná to k jakési vzpouře proti tradicím, různým předurčenostem a předáváním veškerých závazků nebo zvyků. To člověku dává možnost rozhodovat se nebo zvolit si svou cestu. Vzniká tím větší zodpovědnost a musí si poradit se sebou samým. Právě toto byly vývojové znaky individualizace jednotlivce jako jedinečné osobnosti. [4]

Individualizace neznamena vždy pozitivní přínos pro jedince a jeho rodinu, ale může být také za vznikem nežádoucích situací nebo vzniku vlastností jako třeba sobeckost, bezohlednost, narcismus aj. Proto je třeba jakási společenská kontrola, kterou De Singly zmiňuje jako korekci chování. [11]

1.5 Specifika české rodiny

Rodina je pro člověka prvotním útočištěm. Vždy tomu tak bylo a dá se předpokládat, že i bude. V rodině dáváme najevo své pravé city a názory, což rodinu sblízuje ještě více. Matoušek se na základě těchto předpokladů zaměřil i na historický vývoj rodiny a například se zmínil o fungování rodiny za totalitního režimu, což bychom vybrali jako nejprůhodnější srovnání s dnešní rodinou. Vlivem socialistického státu se rodina spíše oslabovala, než posilovala. Stát ji totiž stavěl mnohdy před existenční rozhodnutí. Rodiče se museli rozhodnout, zda vstupem do strany ochrání majetek nebo zajistí dítěti vysokou školu. Dítě muselo zvažovat vstup do mládežnické organizace, aby zamezilo komplikacím při přijetí na školu. Jako příklad cílené deformace rodiny je zde uveden příběh Pavlíka Morozova, který udal svoje rodiče. V minulém režimu byly oproti dnešku pozměněny i role v rodině a to hlavně role rodičovské. Otec, který měl vyšší postavení, byl uznávaný ve společnosti a matka, starající se spíše o domácnost, byla více uznávána doma. Můžeme tedy říci, že se jednalo o domácí matriarchát a na společnost rodina působila jako patriarchát. Samozřejmě to nebylo psaným pravidlem, ale je to uváděno jako jeden z největších rozdílů se současnou rodinou.

Po pádu režimu stoupl počet sňatků a klesl počet rozvodů. Dalo by se to vysvětlit jakousi ekonomickou nejistotou v době, kdy se rozmáhala soukromé podnikání a lidé se setkávali s novými, nezvyklými situacemi, kdy například ženě stoupl plat a najednou to

byl manžel, který do rodiny přispíval. Manželské poradny vykazovaly jednotně nárůst problémů zapříčiněnými novým sociálním uplatněním jednoho z manželů. Jedním z rysů je i to, že byla vnímána emancipace žen. Vznikají zájmové a jiné spolky, které minulý režim ohrožovaly, ale na socializaci jedince mají velký vliv. [6]

Dnešní situaci mapuje Helus [4] za pomoci výzkumů Možného (2004), Maříkové (2000), Rabušice (2001) a Hamplové (2002).

Popisuje pokles počtu rodinných domácností, kdy je domácnost chápána jako společné soužití muže a ženy s dětmi nebo bez nich. Stále častěji se setkáváme s rodinami, které tvoří jen jeden z rodičů a děti. Tento stav nazýváme neúplnou rodinou. Podle Možného [12] jsou v čele takové rodiny z 85% ženy a funguje zde jakási mezigenerační výpomoc, kdy matka opuštěné ženy pomáhá s výchovou a vciťuje se do situace své dcery.

Častěji se také objevují partnerství bez soužití. Možný to dává částečně za vinu odpozorovanému chování od vlastních rodičů, kteří nežili spolu, ale také tento stav může být vyvolán situací a ne rozhodnutím partnerů. Porodnost se po baby-boomu v 80. letech a poklesu v letech 90. poněkud ustálila, ale můžeme o ní mluvit jako o nízké. Následuje totiž západní trend, kdy připadá jedno až dvě děti na rodinu. [12]

V dnešní době stoupá i počet rozvodů. Pravděpodobnost, že se manželé rozvedou, je 45%, ale i přes tato čísla chce 80% partnerů vstoupit do manželství. Z výzkumů vyplývá, že třetinu manželství tvoří alespoň jeden již dříve sezdáný a rozvedený člen. Musíme tedy vzít v potaz i to, že dítě mnohdy žije s matkou a jejím novým přítelem, často také s jeho dětmi nebo novými polosourozenci. Stýká se také s otcem a jeho novou ženou a jejich dětmi. Jak matčina, tak otcova rodina dítě přijímá za své a dítěti se tak rozšiřuje možnost sociálního učení a interakce, ale zároveň zde visí hrozba nebezpečí, že dítě bude z takto komplikovaných vztahů zmatené. [4]

2 Adolescence

Pojem adolescence pochází z řečtiny ze slova *Adolescere*, což znamená v překladu dorůstat, mohutnět a dospívat. U nás se tento pojem používá univerzálně pro lékařské účely, ale i pro obecné označení mládeže nebo pro specifické vymezení období. Co se týče rozložení ve vývoji, nastupuje adolescence počátkem druhého desetiletí života a končí kolem dvacátého roku.

Přesné vymezení s nástupy typických změn se podle různých autorů liší. Na rozdíl od dětských let, kdy jsou etapy vymezeny prvními krůčky nebo nástupem do školy. Někteří autoři adolescenci oddělují od pubescence, jiní to považují jako jiný název pro tu samou věc. V českých poměrech se používá pubescence pro vymezení období mezi 11 a 15 rokem, můžeme se také setkat s pojmem preadolescence. Adolescence je u nás chápána jako období od 15 do 20-22 let. Čeští psychologové chápou pubescenci jako dospívání a adolescenci jako mládí. V tomto člověk dozrává, ukončuje se jeho tělesný růst. Zatímco v pubescenci se jedná o zrání tělesné, kdy dozrávají pohlavní orgány, jak primární, tak sekundární a v adolescenci mluvíme o zrání psychickém, duševním, sociálním a morálním, (fyzické dospívání není tak markantní jako v předchozích letech), člověk se připravuje na odchod od rodiny a své pracovní zaměření, které bude vyplňovat jeho dospělost.

Podrobněji se těmito změnami budeme zabývat v další kapitole. Mimo Českou republiku se adolescence chápe jako období vyplňující prostor mezi dětstvím a dospělostí. Macek upozorňuje na to, že tento americký trend se pomálu stává celosvětovým. Pokud přijmeme toto pojetí adolescence od 11 do 20 let, je třeba ji také rozdělit na dílčí období, která obsahují charakteristické změny. Macek uvádí časnou adolescenci 10-13 let, střední 14-16 let a pozdní 17-20 let, ale může pokračovat i o pár let déle. V praktické části se budeme zabývat dětmi ve věku 15 až 16 let a jejich rodinami, takže budeme v souladu jak s rozdělením „českým“, tak s rozdělením „americkým“. Pokud si představíme adolescenta ve věku 12 let a adolescenta ve věku 19 let, dojde nám, jak velké změny se v tomto období odehrávají, a proto bylo nutné si toto období dále rozdělit. Je nutno také upozornit na fakt, že před dvaceti lety děti přicházely do puberty o několik let déle než dnes (např. dívky v 16, dnes v 11 letech). [13]

Pro příklad rozdělování tohoto období si uvedeme pár periodizací, které ve své knize uvedla Taxová [14] (s. 56 -57):

Podle Skořepy tzv. třetí stádium (děvče a chlapec):

- Období od 7 (8) do 10 (11) let
- Prepuberta od 10 (11) do 13 (14) let;

čtvrté stádium (dívka a hoch):

- Puberta 14 (15)
- Období postpubertální 16 (17);

páté stádium:

- Vlastní adolescence 16 (17) do 21 (24) let
- Ucelování vývoje 30 (32) let.

Číslem v závorce Skořepa označil možné individuální přesahování a překrývání jednotlivých etap.

Podle Příhody:

čtvrté stádium:

- Pubescence od 11 do 15 let

páté stádium – období hebetické:

- Postpubescence od 15 do 20 let
- „mecítma“ od 20 do 30 let

Vaněk dělí adolescenci na tři období:

- Rané dorostenectví (puberta), hoši 11-12, dívky 10-11
- Střední dorostenectví (puberta), hoši 12-16, dívky 11-14
- Pozdní dorostenectví (postpuberta, adolescence), hoši 16-20, dívky 14-18.

Švancarova periodizace je u nás nejčastěji používána v praxi:

- Pubescence 11 až 15 let
- Adolescence 16 až 20 let

Štěfanovič uvádí dva typy překrývajících se ukazatelů:

- Mladší školní věk (6-11 let) a v něm prepubertu 8-11
- Střední školní věk (11-15 let), který se přibližně kryje s pubertou
- Starší školní věk (15-18 let) a s ním počíná adolescence, která přetrvává až do 20-22 let. [14]

2.1 Socializace adolescentů

Socializačním procesem adolescenta se zabývá jak Vágnerová [15], tak Piaget [16], ale pro naši práci se opřeme více o definování socializace podle Vágnerové, která blíže popisuje vztahy v rodině v tomto období.

Adolescence bývá označována jako druhé sociální narození a také vstup do společnosti. Sociální postavení mění v tomto období dvě důležité skutečnosti a to ukončení povinné školní docházky a získání občanského průkazu po dosažení patnácti let. Dospívající se dostane na vyšší úroveň ze základní školy, ale děti navštěvující gymnázium tuto změnu prožívají již dříve. Volba dalšího zaměření je do určité míry svobodná a adolescent o svém dalším působení spolurozhoduje. Možnost jeho výběru je částečně závislá na jeho prospěchu ve škole, ale mohou ho určovat i tužby rodičů. Volba dalších kroků je velmi důležitá, protože budou určovat sociální postavení jedince, otevírat mu další vrátka a určovat do jisté míry kvalitu života.

V období rané adolescence se především mění vztahy k ostatním lidem a to zejména k rodičům a vrstevníkům. Toto období si žádá jistou experimentaci s rolí ve společnosti a tvoření si na základě těchto rolí i hlubší vztahy. Dítě v tomto věku odmítá poslušnost, odmítá autority, jako jsou pro něj rodiče a učitelé. Projevuje se kritickým a netolerantním chováním a autoritám věnuje pozornost nebo respektuje jejich postavení až ve chvíli vlastního přesvědčení. Příkazy od autorit neplní bezvýhradně jako děti v mladším věku, ale zvažuje prospěšnost pro něj samotného a rád s autoritami diskutuje. Jelikož se mu zdají příkazy často nesmyslné, uvažuje nad jinými možnostmi a hledá způsoby, jak příkazy obejít a je-li to možné řešení má zcela opačný ráz. Takové odmítání autorit je pro adolescenci typické. Odmítavé počínání adolescenta nemá za úkol autoritu zneškodnit, ale napomoci tomu, aby se adolescent stal v daném kolektivu autoritou sám. Diskuzemi a oponováním s dospělými nebo učiteli si adolescent dokazuje, že má myšlení na stejné úrovni jako autorita, tudíž nevidí překážku, proč se jí nestát. Diskutování je pro

adolescenta i jakýmsi tréninkem vlastních schopností a možnost jak prokázat jejich kvalitu. Vágnerová tomuto dohadování přisuzuje stejně subjektivní smysl jako má soupeření ve sportu, to znamená, že nemá žádný zásadní přínos pro okolí, ale pro jedince o to větší.

Často jejich vyžadování spravedlnosti má jiný účel než jen získání jistoty při dosažení rovnoprávnosti a to se může projevit tak, že vyžaduje přesné dodržování norem od všech lidí ve svém okolí, nejen od dětí v nižším postavení. Lpění může mít i obranný charakter, pokud by se tak odvedla pozornost od adolescentových nedostatků. Adolescent se tedy mnohdy schovává za normy. Kritika dospělých nebývá větší než kritika vrstevníků, ale adolescent si na ni dává více záležet a snaží se kritizovat veřejně. Vágnerová to vysvětluje tím, že kritika dospělých je vývojově mladší, zajímavější pro adolescenta a proto se jí snaží dávat na obdiv. Naopak dospělí s nimi jednají jako se sobě rovnými a nejsou k nim více kritičtí než k sobě samým. Adolescent si kritiku k sobě samému připouští jen v soukromí a vědí o ní jen lidé z jeho nejbližšího okolí, jestli vůbec o ni někdo ví. Účelem je zachování sebeúcty, nebo aby si to okolí myslelo. Proto je nežádoucí přiznávat jakékoli chyby, nedostatky nebo dát najevo pocit nejistoty. Především před autoritou, která si stále udržuje nadřazenou roli, protože by takovýchto stavů nejistoty nebo slabosti mohl využít pro pokoření adolescenta. Adolescent si alespoň myslí, že by dospělý takto jednal.

Pro adolescenta mají podstatný vliv i skupiny a instituce, ve kterých se pohybuje, ale na rozdíl od mladších školních let mají pro adolescenta jiný význam i vliv.

- Rodina – neustále důležité, pevné sociální zázemí, ale adolescent se od ní pomalu začíná odpoutávat a dosahuje samostatnosti. Autorita rodičů prochází také proměnou a její jednoznačně nadřazená role se mění na více rovnoprávnou s rolí adolescenta.
- Škola – instituce, jejíž význam je důležitý spíše díky potřebám dalšího sociálního zařazení. Úspěch ve škole je nedílnou součástí pro jednodušší dosažení dalšího zařazení, ať už školního nebo profesního.
- Volnočasové aktivity – mohou probíhat v institucích nebo soukromě a mají za úkol přispívat k rozvoji adolescentových schopností a dovedností. Často kompenzují špatnou situaci v rodině nebo školní neúspěchy. Tvoří se zde hlubší vztahy, přátelství, první lásky, ale i hierarchie vztahů a hodnot. Jedinec se dostává do party, kde jsou dané role a členové respektují vůdce. Společnost vrstevníků si vyžaduje větší podrobení názorům jejich členů, než je tomu tak ve společnosti dospělých.

Adolescenti rozšiřují území svého působení ve volnočasových aktivitách, ať už se jedná o činnosti v různých institucích nebo mimo ně. Skupina vrstevníků si tvoří svoje oblíbená místa, kde tráví společně čas a jsou to například obchody, sportovní hřiště, kavárny, restaurace apod. Společné pro tato místa je, že sem dochází adolescenti bez dospělých a v ideálním případě na taková místa dochází jen lidé stejného věku jako adolescenti. [15] [16]

V procesu dospívání získávají adolescenti zcela nové role, ale některé role v tomto procesu dosáhnou jen malých změn. Tato změna je podmíněna změnou vzhledu, ale i tím, jak se k nim chovají dospělí. Role mohou mít pro adolescenta dvojí význam. Můžou mu potvrzovat jeho sebedůvěru a utvrzovat ho v jeho názorech, ale také mohou být ohrožující nebo zatěžující a adolescenta stavět do nepříjemných situací. Zcela nové role jsou:

- Role dospívajícího – tato role je dána biologicky a vyznačuje se fyzickými změnami, změnami pohlavních orgánů a především těch sekundárních, které mohou být i sociálně hodnoceny.
- Role člena party – role ve skupině, se kterou se jedinec identifikuje a tato menší společnost adolescentovi dodává identitu.
- Role blízkého přítele – je to role kamaráda, který je ve všech ohledech spolehlivý a bez obav se mu může adolescent svěřovat. [15]

2.2 Rodina a adolescent

Velké množství změn u adolescentů je závislých na rodině a to díky tomu, jak rodina dokáže jedince zabezpečit a stimulovat jeho vývoj, zjednodušeně jaké mu poskytuje podmínky. V období dospívání je také obtížné udržet si přijatelný vztah s rodiči. Rozpor nejčastěji vzniká při snaze adolescenta dosáhnout větší samostatnosti a v opačném počínání rodičů, tzn. stále se snaží své dítě více kontrolovat. Rodina je pro adolescenta stále nejdůležitější skupinou, ale v procesu dospívání se mění jednotlivé vztahy mezi jejími členy. Tyto změny mezi generacemi a jejich rolemi je významná součást vývoje jedince. Postoje dospívajícího k dalším dospělým se nejcitlivěji projeví právě v rodině. Vztahy v rodinách nejsou dány žádnými pravidly, jsou osobnější, intimnější a proto jakékoli změny jsou prožívány značně citlivě. V tomto období se adolescentní jedinec chce osamostatnit, dosáhnout autonomie a získat tak svobodu v rozhodování a zbavit se jakéhokoli rodičovského omezení. Jedinec se snaží dosáhnout větší volnosti, ale zároveň se

neobejde bez opory, proto je důležité udržovat rovnováhu mezi osamostatněním a závislostí na rodině. Rodiče slouží adolescentovi nejen jako opora, ale jako pomoc při získávání zkušeností a zapracovávání se do společnosti.

Tento proces osamostatňování je náročný jak pro rodiče, tak i pro adolescenty. Nejen fyzický vzhled, ale i změny v chování, myšlení a uvažování si žádají změny, podobně jako tomu bylo v raném dětství. Pokud jsou na tyto změny rodiče připraveni, podaří se jim vytvořit prostředí pro osamostatnění jejich dítěte a nenaruší tím základní důvěru mezi nimi a adolescentem. Adolescent a rodiče jsou v neustálé interakci a ovlivňují se ve všech směrech, což Vágnerová nazvala reciproční socializací.

Odpoutání od rodiny způsobuje změny v emočních vztazích k rodičům, které ale nezanikají, jako si to někteří rodiče myslí nebo se toho obávají. Závislost na rodičích má být závislá vztahem, který obsahuje vyšší city než předtím. Pocity jistoty a bezpečí, které rodina poskytovala, se v procesu dospívání přesouvají více a více do vědomí jedince, až nakonec zastávají pouze symbolickou hodnotu. Výkyvy v chování nemají trvalejší charakter, i když si to mnohdy rodiče myslí, ale mají obranou funkci před takovými jevy, které by pro jedince byly v dospělém věku omezující nebo je alespoň za omezující považuje. Emoční osamostatnění je sice odpoutání citové závislosti na rodičích, ale zároveň se přenáší na vrstevníky a blízké přátele, které se takto stávají oporou, jakou předtím bývali rodiče. Názory dospělých už nejsou přijímány jako bezvýhradně platné a dospívající si názory tvoří vlastním uvažováním, názory dospělých zpochybňují a polemizují s nimi, to Vágnerová označuje jako kognitivní autonomii. V jistém období je možná výjimečná negativita a ta se projeví naprostým odmítáním všeho, co rodiče řeknou. To by se dalo nazvat učením kritického přístupu k poznávání. Neznamená to však, že stejně kritičtí budou ke svým vrstevníkům. Toto platí především v první polovině adolescence. Adolescent začíná trávit méně času s rodiči, což je dalším znakem osamostatnění.

Rodiče mají stále tendenci se k adolescentovi chovat jako k dítěti. Jejich dítě se sice mění, ale nerovnoměrně a tak na ně rodiče mají stále větší požadavky. Žijí v přesvědčení, že jejich dítě je už dost vyspělé pro plnění těchto požadavků, ale nepřiznávají mu jeho samostatnost a práva, na které má nárok. Adolescent se tomuto jednání brání a označuje ho za nespravedlivé. Nechápe stálý nárůst jejich povinností oproti stagnaci práv. Takové jednání rodičů může mít různé důvody. Může to být strach, který plyne z osamostatnění dítěte, z toho, že dítě ještě nezvládne být samostatné. Druhým důvodem, který může být příčinou, je často pohodlnost. Příkazy jsou jednodušší formou jednání s adolescentem, než

s ním dlouze diskutovat. Jednání adolescenta zaměřené na změnu postavení v rodině, souvisí také s proměnou jeho osobnosti. Jsou samostatnější, rozumnější a vědí, jak si spoustu věcí sami zařídit. Snaží se dosáhnout svobodného rozhodování a díky emoční nezralosti mají potřebu zdůrazňovat důležitost samostatnosti. V případě ústupku rodičů, kterého občas dosáhnou, chápou jako vlastní výhru a potvrzení své pravdy a kvality. [15]

Vztah s rodiči je velmi důležitý i na utváření vztahů s vrstevníky. Pokud je vztah s rodiči dobrý, adolescent má menší potřebu být v interakci s vrstevníky, naopak pokud je vztah s rodiči špatný, ale může být hodnocen špatně pouze kvůli nadměrné kontrole nebo přísnosti ze strany rodičů, touha adolescenta být mezi vrstevníky je čím dál větší a snaží se identifikovat s vrstevníky a najít mezi nimi pochopení. Macek upozorňuje, že vztah s rodiči může takto napomáhat častějšímu vytváření vztahů a kontaktů s vrstevníky, ale nijak neovlivní jejich kvalitu. [13]

Proměny v uvažování adolescenta způsobují i změny názorů na rodiče nebo sebe sama a to zapříčiňuje stav, který Vágnerová popisuje jako deidealizace. Rodič už není tou neoblomnou autoritou s neomezenými kompetencemi, ale je hodnocen více realističtěji, někdy toto hodnocení může být až kritické. Změny názorů na rodiče by se daly znázornit na U křivce: například kritičnost na rodiče začátkem adolescence stoupá, ale koncem adolescence opět klesá. Adolescenti věnují pozornost jen tomu, co je zajímavá a tomu čeho si váží. Požadují vše dokonalé, a co takové není, to zavrhnou, bohužel se to týká i vztahu s rodiči. Postupem času dospívající zjistí, že rodiče nejsou neomylní a nejsou schopni vše zvládat a toto zjištění, že rodiče mají své hranice únosnosti, je pro dospívajícího zklamáním. Pokud by je adolescent chtěl opět vnímat jako dokonalé, musel by si je zidealizovat, ale to už mu jeho postoj nedovoluje. Dospívající začíná být více kritický, než jaký byl doposud. Rodičovská role, jako role jednoznačně nadřazeného, začíná být podlamována a nerespektována. Adolescent si váží jen činů a skutků, poté i toho řečeného, ale musí to být podtržené skutky. Všechny požadavky, které nemají logické vysvětlení (uklidíš si pokoj, protože jsme to řekl), bývají odmítány a vyvolávají odpor. Trvání na těchto požadavcích nebo také můžeme říci zdůrazňování formálního postavení, bývá projevem rodičovské bezmoci, špatné empatie a to adolescenti nechápu a ohrazují se proti tomu.

I přes častou kritiku dovede adolescent svého rodiče ocenit. Nejvíce si cenní upřímnosti a spolehlivosti, vnímá je jako schopnosti být věrný tomu, čemu věřím. Z tohoto vyplývá, že adolescent si nejvíce váží stability a jednoznačnosti. Také to může vnímat jako

zdroj bezpečí a jistoty, ale všechno jiné může vnímat jako opak. To je v období osamostatnění velice důležité. Adolescentům nejvíce vadí, když jsou rodiče nejednoznační, rozhádaní nebo podráždění. Příčí se jim také vymáhání důvěrných tajemství a narušení jejich soukromí – intimity.

V období dospívání také dochází ke konfliktu potřeb, které mají rodiče jiné než děti. Rodiče se snaží o zachování své autority, ale neschopnost se přizpůsobit na nové situaci jim toto snažení maří. Adolescent se potřebuje odpoutat od rodiny a být samostatný a předpokládá, že rodina jako přirozené zázemí ho v tomto počínání nebude omezovat. Potřeba emoční opory od rodičů je od adolescenta vyžadována jen v případě nějakého ohrožení, které mu bezprostředně hrozí. Čím větší je snaha rodičů o udržení si své pozice, tím větší je snaha dospívajícího se odpoutat a vzniká tak riziko konfliktu. Adolescent vidí v rodičích překážku, přes kterou se musí dostat nebo se musí samostatnosti vzdát. V tomto případě může své potřeby a potřeby rodičů vnímat jako protikladné. Rodiče si musí uchovat svou nadřazenost, protože je součástí jejich role a identity a to i v tom případě, že budou chápáni pouze jako formální autorita. V případě, že přistoupí na změnu požadovanou od svého dítěte, mohou se dostat do situace, která bude prožívána nepříjemně. Adolescent považuje jakýkoli ústupek jako dílčí výhru na cestě za úplným osamostatněním. Není ještě tak vyzrálý, aby byl empatický ke svým rodičům a plně chápal jejich rozhodování a toleroval jejich chování. Naopak rodiče musí být hodně tolerantní.

Adolescent již netráví tolik času s rodiči, jako tomu bylo doposud a chybí také společné prožívání zážitků a větší míra komunikace. Interakce v tomto období ubývá na kvalitě, protože postoje a hodnoty adolescenta mění více, než tomu bylo předtím. Vznikají konflikty a nehledě na to, jestli se jedná o chlapce nebo o dívky, mívají spor častěji s matkou. Důvodem je jejich bližší vztah a citlivější řešení odlišných názorů. Rodiče se k adolescentovi chovají odlišně. Zatímco matky spíše prosí, snaží se domluvit, otcové zastávají roli autority a komunikaci vedou jednosměrně v podobě příkazů. Na druhé straně, otcové snáze vnímají své adolescentní děti jako rovnocenné. Matky mají stále tendenci se k adolescentům chovat jako k dětem. Podle Možného se otcové uchylují k příkazům jen tehdy, když se cítí být ohroženi ve svém dominantním postavení. Pro otce i matku může mít změna rodičovské role jiný význam a proto se s ní každý vyrovnává po svém. I když se mění postoj k oběma rodičům, vztah k rodiči stejného pohlaví bývá obvykle napjatější. [15]

2.2.1 Vztah mezi dospívajícími a matkou

Pro vztah k matce v adolescentním období bývá typické odmítání rad a přebytečné starostlivosti. I přes chápání matky jako nejbližšího člena rodiny a opory se adolescenti bez zřetele na pohlaví, snaží z pečování a ochraňování matky uniknout. Matky jsou empatictější, dokáží se do svého dítěte více vcítit a rozumět jeho potřebám, ale zároveň jsou emotivnější a to mnohdy vede k jednání v afektu. Matky si mohou odmítání péče od svých dětí vykládat jako nevděk a nespravedlivé chování. Snaží se o své děti maximálně pečovat a nechápou ono odmítání. Toto odmítání nebo negativismus vůči rodičům v průběhu dospívání ubývá a na konci adolescence se vytratí.

Vztah mezi matkou a dospívající dcerou

Ve vztahu matky s dcerou je více než v ostatních vztazích kladen důraz na péči o druhé a udržení kladných intrapersonálních vztahů. V období adolescence mohou vznikat konflikty, když dívka chce ukazovat na své kvality, schopnosti a vyrovnat se své matce, ale matka má tendenci tuto dceřinu aktivitu potlačovat a snaží si držet své výsadní postavení. Matka se do role konkurentky může dostat neúmyslně a to například záměrným jednáním dcery nebo naopak může být ta aktivní právě matka a vyvolávat konflikt záměrně, aby potvrdila svoji pozici. Matky mají na jednu stranu radost ze správného vývoje své dcery, ale na druhé straně mají obavy o svou mateřskou a všeobecně ženskou roli. Matka je ale stále oporou pro dceru při jejím plnění a zvládnutí role ženy. Dcera potřebuje adekvátní hodnocení, ale někdy se matky chovají stále příliš pečovatelsky, a aby zachránily situaci, snaží se být více kritické, ale často tyto dva přístupy nejsou v rovnováze a nejedná se tedy o adekvátní postoj k dceři. Vztah k matce může být o to hlubší, pokud je narušen vztah s otcem. Z takto hlubokého vztahu je těžké se odpoutat, zvláště v případě, že matka žije s dcerou sama a je k ní velice milující a adekvátně náročná.

Vztah mezi matkou a dospívajícím synem

Tento vztah bývá volnější, tolerantnější než vztah k dceři, syn snáze dosáhne autonomie. Nejsou ze strany matek tolik omezování povinnostmi a nároky co se týče domácnosti. Pro chlapce matka ztvárňuje ideál ženské role a na základě vztahu s matkou se vyvíjí i vztah k ostatním ženám. Chlapci zkoušejí experimentovat se svou dominancí právě na matce, ale proti ostatním svou matku chrání. Odpoutání se od matky v období dospívání velice usnadňuje nenarušený a funkční vztah s otcem. Dítě není fixováno více na matku, vztah k rodičům je rovnoměrný a díky tomu je odpoutání se od obou rodičů snadnější. Pokud v rodině otec chybí, nastává podobná situace jako ve vztahu matka – dcera, tzn. syn je na matce více závislý. To je pro dospívání značně zatěžující, protože pro adolescenta je těžké se odpoutat od nadměrné péče a silné citové vazby k matce. V tomto případě může být konflikt prostředkem k dosažení odpoutání. Syn si potřebuje potvrdit svoji mužskou roli a proto se i mnohdy nevědomě chová k matce odpudivě. Záměrně porušuje pravidla, normy a ignoruje její péči, odmítá poslušnost a respekt k matce, objevuje se i negativistické chování. Jak už bylo výše uvedeno, toto chování má pouze dočasný charakter. Po vyprchání vzdoru se vztah znovu ustálí a dojde k jakési stabilizaci na zcela nové úrovni.

2.2.2 Vztah mezi dospívajícími a otcem

Jako vztah k matce, tak i vztah k otci prochází v dospívání jistou proměnou. Na rozdíl od vztahu s matkou se adolescenti od otce odpoutávají snadněji a ve větší míře. Stejně jako byla matka oporou pro dcery, tak stejně je tomu i otců a synů. Konflikty a problémy ve vztahu bývají často způsobeny neakceptováním dominantního a autoritářského postavení otce. Vágnerová uvádí, že vztah k otci se vyvíjí od raného dětství a konflikty mohou být projevem kumulace z delšího časového úseku, ale mohou to být také jen vývojové projevy patřící k adolescenci.

Vztah mezi otcem a dospívajícím synem

V tomto vztahu bývá kladen velký důraz na příslušnost k mužskému pohlaví. S tím souvisí i zájmy, které otec se synem sdílí, témata, které spolu řeší. Důležitým faktorem ve vztahu otec – syn je synovo fyzické dospívání. Syn je vyšší, silnější, pružnější, rychlejší a už v průběhu adolescence otce přeroste a ve všech těchto složkách je lepší než otec. Otec často nedokáže pochopit, že syn v něm vidí vzor a chce se mu vyrovnat. Chápe to jako ohrožení svoji role, ale na druhou stranu syn potřebuje otcovu podporu pro identifikaci s mužskou rolí. Právě proto by ho měl podporovat i přes obavy o svou pozici a stimulovat růst synova sebevědomí. Časem a postupem vývoje syn nestojí tolik o otcovu společnost a vztah k němu slábne. Pro syna začínají hrát větší roli vrstevníci, ale otec má pro něj stále význam, i když ne takový jako dříve, a přesto si otec myslívá, že pro syna význam ztrácí. Adolescentní syn si vystačí pouze s pocitem, že v otci má oporu, i když ji nevyužívá. Otec si mnohdy neuvědomuje, že synovo chování je typické pro období adolescence, že je pouze dočasné a vykládá si toto chování jako povrchní, nevděčné a zrazující.

Vztah mezi otcem a dospívající dcerou

Tyto vztahy bývají klidnější než ty předchozí. Otcové nemívají tak těsný vztah s dcerou, drží si spíše odstup. Otec často neví, jak s dcerou jednat, proto nechává výchovu na matce a věnuje se více synovi, ale to neznamená, že dceru zanedbává, jen má bližší vztah se synem. Tento distanc od dcery může být způsoben i skutečností, že z dcery se stává žena, je přitažlivější a otec si raději od dcery drží vědomě odstup. Lze to tedy chápat jako ochranu proti incestnímu pokušení, jak to nazývá Vágnerová. Zmiňuje také různorodost postojů otce k dceři od naprostého odmítání a neakceptování její ženskosti, v krajních případech tomu může taky být, když si otec přál syna, až k jakési žárlivosti a nepřiměřené kritice jejích vrstevníků a nápadníků. Adolescentní dívka může otcovo chování přijít jako nedostačující, když ji nevěnuje tolik pozornosti jako synovi. Otec by měl pro dívku představovat ideál mužské role, který zároveň napomáhá k rozvoji dívčiny ženské role. Stejně jako syn k matce i dcera k otci zkouší experimentaci se svou rolí a zjišťuje své kvality a reakce vyvolané touto experimentací. Pokud je vztah v ideální rovnováze, pomáhá velkou mírou rozvíjet dceřinu ženskou identitu a samostatnost. [15]

2.2.3 Vztahy dospívajících se sourozenci

Většinou sourozenci sdílejí stejnou domácnost s oběma rodiči a vzájemně s pomocí rodičů ovlivňují jeden druhému vývoj. Sourozenci se v sobě mohou vzhlížet, najít v druhém ideál, ale také mohou soupeřit, hledat na druhém to špatné a přicházet s nimi do konfliktu. Dunnová [17] poukazuje na to, že sourozenec má na jedince mnohdy větší vliv než samotný otec nebo matka a určitě větší než stejně staří jedinci. Přestože jsou si sourozenci generačně blíží, liší se jejich hodnoty, postoje a názory. Tyto postoje a hodnoty závisí především na pohlaví a věku, ale jak bylo výše uvedeno, otec, který si přál syna, může dceru směřovat k hodnotám typickým pro chlapce, ale to jen v krajních a neobvyklých případech. Krejčová [18] poukazuje na fakt, že sourozenec stejného pohlaví má na jedince mnohem větší vliv než sourozenec pohlaví opačného. V sourozenci totožného pohlaví hledá větší oporu, více se v něm vzhlíží a více si ho idealizuje. V dospívání se stávají důležitým determinujícím faktorem i změny způsobené právě dospíváním. Jedinec jinak uvažuje, mění se mu hodnotový systém, mají jiné potřeby než doposud. Mění se i osobnost jedince. V případě, že jsou sourozenci na jiném vývojovém stupni, mohou se od sebe oddalovat především díky rozdílnosti jejich postojů a hodnot. Takto může dojít i k jejich postupnému odcizení. Touha osamostatnit se může být zastírána snahou nepodobat se svému sourozenci, stejně jako snaha nepodobat se svým rodičům a hledat si své vlastní já, být originál. Starší sourozenci bývají dospívajícími obdivováni, vnímání s respektem a mnohdy se jim chtějí dospívající podobat. Vidí u nich samostatnost, které by sami chtěli dosáhnout. V některých případech dochází i k zcela opačnému modelu, kdy mladší sourozenec již předem ví, že nemůže dosáhnout kvalit svého staršího sourozence. Adolescenti často vnímají své mladší sourozence jako „obtížný hmyz“. V mnoha případech se staví do role rodičů, čímž dochází k většímu výskytu konfliktů ve vztahu mezi nimi. K mladším sourozencům se chovají podobně autoritativně jako rodiče k nim samotným a adolescent tak může ventilovat svůj frustrační stav právě na sourozence. Mladší sourozenec naopak nechápe rozdílný přístup rodičů k výchově a přeje si být také svobodnější jako adolescent. Rodiče jsou tak stavěni do role soudců v jejich sporech a přesto si musí udržet svoji autoritu a respekt. [15]

3 Rodinné interakce

V poválečném období vzrostl zájem společenských věd o téma rodina. Hledal se pojmový rámec, který by umožnil a pomohl správně uchopit podstatné vlastnosti rodiny. Byla to systémová koncepce, jenž byla pro teoretiky nejpřitažlivější. Psychiatrie i psychologie byly do těch dob zaměřeny pouze na jedince a také sociologie nedisponovala použitelnou teorií.

Podle Matouška můžeme systém rodinných interakcí definovat jako „*soubor jednotlivin ve vzájemné interakci*.“ Fungování tohoto systému je závislé jak na povaze součástí, tak i na jejich organizaci a způsobu organizace. Díky tomu je všeobecně známo, že systém je víc než jen celek jeho částí. Mimo vnitřní vazby mezi částmi, které se nazývají podsystémy, existují ještě vnější vazby. Systém musí být ve vztahu se svým okolím ohraničen, aby nedošlo k jeho rozpuštění, ale i tak musí komunikovat se svým okolím, aby zamezil zániku. Udržuje se ve stabilním stavu za pomoci zpětných vazeb.

Celá řada systémů lze vysledovat i pouze v jedné konkrétní rodině. Uvádí se, že rodina je systémem pro spotřebovávání potravin, výměnu financí nebo předávání bakterií. V první řadě je to ale systém interakce v chování členů rodiny, kterému se věnuje pozornost. Z pohledu psychologie se v rodině dají také najít různorodé systémy jako například systém primárních pudů, systém nevědomých očekávání apod. Sociální interakce je pojem označující všechny způsoby jednání, při kterých dochází k vzájemnému ovlivňování lidí. Interakci a potažmo komunikaci je nutné podstoupit, aby došlo k vytvoření jakéhokoli vztahu. Rodina je prostředí, které nepřímo nutí její členy si mezi sebou vytvářet vztahy a komunikovat mezi sebou. Vše, co je uděláno nebo řečeno nabývá komunikačního významu, ale i nepřítomnost akce je považována za akci. [6]

Sobotková říká, že, rodinná interakce je systémová a dynamická komunikace mezi členy rodiny a vymezuje vztahy v rodině. Interakce je nejvýznamnějším faktorem na utváření rodinných vztahů. Tyto každodenní interakce mají své vzorce a jejich dodržování nebo porušování utváří atmosféru v rodině. První práce na výzkum rodinných interakcí pocházejí ze šedesátých let a nové výzkumy se objevují až dodnes. Jako nejvýznamnější dílo poslední doby označuje Sobotková *Expalining family interaction* od editorek Mary Anne Fitzpatrickové a Aniti Vengelistiové (1995). Zde jsou odprezentovány nejnovější výzkumy na rodinnou interakci a zejména komunikaci.

Komunikace v rodině je mnohými odborníky považována za klíčový prostředek pro zachování dobrého fungování rodiny. Je zde poukázáno na zvláštnosti komunikace v různých stádiích vývoje rodiny a v různých typech rodiny. U nás se pozorováním interakcí v rodinách nejvíce zabýval v sedmdesátých letech Josef Langmeier a kolektiv jeho spolupracovníků. Analýzy výzkumů byly především určeny pro terapeutické využití. Sledoval základní charakteristiky interakčního procesu: „*objem komunikace a její rozložení mezi jednotlivé členy; komunikační kanály a jejich využití; kontrola interakčního procesu, tj. úspěšné a neúspěšné intruze; kontinuita komunikace a objem explicitního a implicitního souhlasu, tj. souhlasu vyjádřeného buď přímo, nebo změnou námětu rozhovoru (Hanzlíček, 1982)*“ (s. 46) Nejčastěji používané metody při výzkumu interakcí byly metody činnosti a to rozhodování, řešení konfliktu a řešení problému. Požadovaným výsledkem bylo vyvolání běžné interakce a následně její zaznamenání. Tyto metody můžeme označit jako objektivní pozorování nebo experiment, ale existují i metody subjektivní (dotazníky, škály), kde záleží na introspekci a jedincově vnímání okolí a v neposlední řadě na pravdivosti jeho odpovědí. [19]

Matoušek také zmínil interakční vzorce, o kterých se zmíníme ještě později, a dodal, že výzkumy rodinných interakcí jsou směřovány hlavně na formální charakteristiky a obsahové charakteristiky jsou stavěny do pozadí a unikají pozornosti výzkumníků. Jako formální charakteristiky můžeme považovat iniciativy, intruze, souhlasy, opakující se komunikační sekvence aj. Obsahové charakteristiky rodinné interakce jsou sice zatím mimo zájem výzkumů, přitom by nám i ony mnohé řekly. Matoušek uvádí jako zajímavé například dorozumívání se v rodině pomocí různě specifických hesel a používání přezdívek. Každý člen rodiny má pro toho druhého i několik přezdívek, které používá v různých kontextech, jedny jsou více lichotivé a druhé méně. U dorozumívání ukazují na situaci, kdy přijde domů návštěva a nemusí porozumět všemu, co si členové rodiny mezi sebou říkají. Přirovnává tuto situaci k učení se cizímu jazyku ve škole a následnému příjezdu do země, kde jsou jen rodilí mluvčí a my bychom mohli mít problém jim rozumět. [6]

Pro zjištění těchto charakteristik bylo nutné podstoupit pozorování přímo v rodinách, které bylo časově velmi náročné, ale pro přesnou diagnostiku zcela nezbytné. Běžné interakce se nejlépe vyvolávají v přirozeném prostředí za přirozených podmínek a poté můžeme říci, že byly pro rodinu typické, zatímco v umělém prostředí by tyto reakce mohly být neúmyslně ovlivněny. Toto přirozené pozorování má poměrně krátkou historii, protože

v dřívějších dobách využívali výzkumníci sebesuzovací škály a dotazníky na velkém vzorku rodin a zdaleka to nepřinášelo takové poznatky jako dnešní, hlubší zkoumání. Ukázalo se, že ono hlubší zkoumání odhaluje klíčové mechanismy v rodině. Pro lepší srovnávání a systematizaci výsledků rodinných interakcí bylo vykonstruováno několik kódovacích systémů. Jako jeden příklad za všechny zmínila Sobotková test HOAM (The Home Observation Assessment Method. Steinglass). Přehled těchto metod publikoval T. Jacob v knize Family interaction and psychopathology.

Jako základní systém bylo vymezeno šest primárních teoretických dimenzí, které mají za úkol rozlišit „normální“ a „dysfunkční“ rodiny. Dimenze jsou bipolární a jejich krajní extrémy odpovídají dysfunkcím. V odlišných systémech mohou být tyto krajní dimenze jinak hodnoceny.

První dimenzí je dominance. Je to vymezení a strukturování moci. V normálních rodinách je moc jasně vymezená a symetrická. Příliš velká dominance poukazuje na dysfunkci a znemožňuje rodině adaptaci na okolí, protože ji svým způsobem brání. Nízká dominance je druhý extrém, který značí nezáměr a rozpad rodiny.

Druhou dimenzí jsou city. Počítáme sem všechny emoce a vztahy, jak pozitivní, tak negativní. Označení může být různé – koheze, afiliace aj.

Třetí dimenze zahrnuje komunikační dovednosti na úrovni verbální a neverbální – jasnost, přímota a nebo soulad.

Čtvrtá dimenze je popisována jako výměna informací a instrumentální chování při řešení problému.

Pátá dimenze je konflikt jako stupeň otevřené tenze v rodinné interakci. Jako dysfunkční se považuje jak intenzivní konflikt, tak i jeho absence.

Šestou dimenzí je podpora, respekt, porozumění, pečování a ocenění. Tato dimenze souvisí s intimitou v rodině.

Při sledování rodinných interakcí se vyvíjely systémy v těchto třech proudech:

- Pozorovací systémy vyvinuté ve výzkumu etiologie psychopatologie (u klinických rodin se schizofrenikem nebo autistou)
- Pozorovací systémy vyvinuté pro hodnocení efektu terapeutických intervencí v rodinách s emocionálně narušeným (negativistickým, agresivním) dítětem.
- Systémy zaměřené na rodinnou interakci a vývoj dítěte. Tyto systémy se začaly vyvíjet až v osmdesátých letech 20. století díky vývojovým psychologům. Do těchto chvil byla pozornost soustředěna pouze na vztah matka – dítě. Od předchozích dvou proudů se tento odlišuje tím, že se zabývá pouze funkčními rodinami, zatímco předchozí dva zkoumaly, zda jsou rodiny normální nebo dysfunkční. [19]

Ve třicátých letech publikoval Bateson svou studii o interakčních vzorcích. Hlavní komunikační vzorce, které mají podíl na diferenciaci, jsou dva a dnes se nazývají symetrická a komplementární interakce a to podle toho, jsou-li vztahy založeny na rovnosti nebo rozdílnosti. V případě symetrie partneři odrážejí své chování zrcadlově, v případě komplementarity partner formuje opačný postoj, doplňuje opozici.

Typologii komplementarit nastínila v sedmdesátých letech Satirová, která tvrdí, že komunikační vzorce tvoří kombinace čtyř základních postojů: rozbíhavého, nařizujícího, podrobného a nezúčastněného. Zkoumala postoje v klinických rodinách a pokoušela se je převést do zmíněných postojů. Podle komunikační teorie nabízí každý člověk svému okolí, v rámci výměny informací s ním i vymezení sama sebe. Toto vymezení může být v dané komunikaci potvrzeno, odmítnuto nebo nepotvrzeno, ale i potvrzeno pouze zdánlivě, když příjemce sdělení nerozumí nebo nechce rozumět. Koncem padesátých let použil Wynne pojem pseudovzájemnost jako charakteristiku rodin, které se staví za falešné definice sebe sama a souhlasí s nimi, jen aby udržely alespoň zdání harmonie. Negativní stránku pseudovzájemnosti nazval pseudohostilita. Pseudovzájemnost v rodině pomáhá neřešit individuální odlišnosti a vyhnout se tak konfliktu, na rozdíl od pseudohostility, která pomáhá členům rodiny se vyhnout sblížení, které by pro ně mohlo být ohrožující.

Rodinné vztahy jsou definovány pravidly. Tyto pravidla určují, jak se členové rodiny k sobě mají chovat. V každodenních situacích se tato pravidla projevují jako komunikační stereotypy rodiny. Vyústění nebo i samotný průběh lze předpovídat díky začátku a znalosti

stereotypů. Komunikační stereotypy se objevují jak v rodinách dobře fungujících, tak i v rodinách disharmonických. V dobře fungujících rodinách je pomocí stereotypů komunikace usnadňována, na rozdíl od disharmonických rodin, kde jsou stereotypy používány ke zdánlivému řešení problému, aniž by se cokoli změnilo. Matoušek uvádí jako příklad opilého otce, který se vrací domů pozdě z hospody, plačící matku a probuzeného syna, který se přidává na stranu plačící matky. Otec slibuje nápravu, ale situace se několikrát do týdne opakuje i se stejným řešením. Tyto stereotypy udržující problém jsou doprovázeny rodinnými mýty. Mýtus dává vysvětlení nebo může poskytnout alibi či naději. Z tohoto důvodů bývá rodinný mýtus přirovnáván k jednomu z obranných mechanismů. Mýtem si rodina brání vnitřní organizaci před vnějšími vlivy a omlouvá člena za jeho chování se zdůvodněním, že nemohl činit jinak. Mýtus může být použit jako prostředek k znemožnění postupu rodiny do dalšího stádia, například osamostatnění dítěte, v tomto případě mýtus dítěti poukazuje na jeho slabost nebo nezralost a omlouvá tak nepřestávající péči rodičů.

„Interakční definice moci v rodině nevystačí s koncepcí „dominantního“, popřípadě podrobivého individua, a to z toho důvodu, že tyto charakteristiky se vztahují k jednotlivci, nikoli k interakčnímu vzorci. Jestliže chování člena rodiny A zvyšuje pravděpodobnost chování člena rodiny B v míře větší, než v jaké ovlivňuje B svým chováním A, pak A má větší moc.“ (s. 69) Tato interakční definice moci nám ukazuje, že mocný může být i ten, kdo se zprvu jeví podrobivě. Matouškův příklad na rodinném výletu: rodina má na víkend odjet k otcovým rodičům, ale matka najednou dostane migrénu. Otec se stále snaží si odjezd prosadit. Matka „podrobivě“ podotýká, že by ráda jela, ale není jí dobře. Odjezd se odkládá. Moc se neposuzuje podle toho, kdo o ni více bojuje a usiluje, ale podle toho, čí řešení vítězí. Každý člen rodiny má jinou potřebu být s druhým v interakci. *„Interakční rytmy jsou proto výsledkem komplexního pole osobních nároků.“* (s. 71) Možnost řídit si množství a časové rozhraní interakcí je pro psychickou pohodu člověka velice důležitá. Boj o moc v rodině je hlavně soubojem o kontrolu interakce, tzn. mít možnost trávit čas s druhými a možnost odmítnutí takového styku.

Aspektem rodinné interakce je v neposlední řadě její rytmičnost. Vědci, kteří zkoumali chování rodiny v jejím přirozeném prostředí, byli rytmem interakce tak fascinováni, že chování přirovnali k chování hráčů v orchestru. Jako příklad je uvedena situace u rodinné večeře, kdy je pravidelný rytmus v konverzaci udávaný změnami důrazu v řeči a změnami polohy těla. I když se nemluví, rytmus je stále přítomný v podobě sahání

pro sůl, krájení samotné večeře, zvedání sklenic apod. Umění a schopnost synchronizace rytmu v rodinné interakci jsou důležité pro udržení stálého stavu, spolupráci a vzájemné porozumění. Různě velký důraz v řeči diriguje naše vnímání, kdy ve chvílích většího důrazu se zvýší naše pozornost, protože přicházejí změny a významnější zprávy a naopak.

Rytmičnost se dá zkoumat v nejednom měřítku, například rytmy denní, týdenní, měsíční nebo i sezonní. V komunikaci zdravého, ničím nenarušeného člověka je bez přístrojů možné najít nejkratší interval periody zhruba jako jednosekundový. Tyto vteřinové části má naše mluva i gestikulace. K podrobnějšímu zkoumání slouží mikroanalýza videozáznamů. V té můžeme objevit ještě kratší rytmy, které jsou mnohdy za hranicí uvědomování. Až na této úrovni zkoumání se teprve vyjasní rozdíl vnímání upřímného a neupřímného úsměvu – neupřímný úsměv obsahuje malou mikromimiku.

Rytmika v interakci je důležitá především ve vztahu matka a dítě, kdy tvoří podmínku bezproblémového prospívání dítěte. Pokud má rodina člena s rizikovým temperamentem nebo vážnou psychickou poruchou, může být ohroženo jeho začlenění do rodinné interakce, protože by mohl rodině narušovat rytmus, i když by si to nikdo z rodinných příslušníků takto neuvědomoval. [6]

3.1 Komunikace jako součást interakce

Komunikace probíhá pomocí řeči, způsobem řeči a neverbálními prostředky jako je například mimika, gestika, proxeminka nebo haptika. Komunikace nám definuje vztahy mezi těmi, kteří „produkují“ a těmi, kteří „zpracovávají“ sdělení. Matoušek uvádí jako příklad manželský konflikt, kde je vlastní chování vysvětlováno jako reakce na chování partnera. Tato hádka se z metakomunikační pozice, což je „pozice nad pozicemi partnerů“, jeví jako kruh, který nemá konec ani začátek a neplatí v něm ani kauzalita. Z pozice sledovatele je možné zpozorovat komunikační vzorce. Sdělování probíhá v tzv. kanálech a to i v několika současně. Vztahová stránka komunikace je nejlépe znatelná z mimoobsahových částí sdělení. Obsahová a vztahová stránka komunikace nemusí být vždy v souladu. Jako příklad si můžeme uvést situaci, kdy člověk sděluje něco nepřijemného a současně se usmívá. Poté se jedná o dvojnou vazbu. Dříve se soudilo, že dvojná vazba je typická pro rodiny schizofreniků, ale ukázalo se, že je to proces obousměrný – nejen schizofrenik komunikuje s rodinou dvojně, ale i rodina s ním. Ukázalo se, že komunikace s dvojnou vazbou se objevuje často i v tzv. neklinických

rodinách a psychicky zdravý jedinec je schopen z dvojné vazby udělat jednoznačnou zprávu.

Studium komunikace později zahrnuje i pojem komunikační deviace, jehož autory byli Wynne a Singer. Jedná se o takový styl komunikace, která znemožňuje soustředění na stejné ohnisko pozornosti a sdělit stejný význam. V takovém případě je komunikace nejasná, rozbíhavá a mnohdy popírající sama sebe. V tomto prostředí se nedaří vytvářet ustálené vztahy a nemusí být ani přítomný pocit vztahu. I tento způsob komunikace byl zpozorován ve zdravých rodinách

Komunikace probíhá ve skupinách s různým počtem členů, v našem případě se skupinou myslí rodina. Do komunikace může být zahrnuto i víc osob, než je právě přítomno. Tento fenomén byl Riccim a Selvini – Palazzoliovou nazván pojmem interakční komplexita. Matoušek říká, že by bylo lepší hovořit o relevanci, protože autoři pojmu doporučují přeformulovat první část práce Watzlawicka, Beavinové a Jacksona *Pragmatika lidské komunikace*, který zní „Nelze nekomunikovat“, takto: „*Člověk nemůže nehrát ve stálé hře o “n“ účastnících. Protože každý člověk může brát při komunikaci v úvahu jiný okruh osob, může dojít ke zvláštnímu typu nedorozumění. Když není zcela jasné, koho se komunikace týká, může se chování „vysílajícího“ jevit jako iracionální nebo dokonce šílené.*“ (s. 67)

Další podstatnou vlastností komunikace je podle těchto autorů dualita. Komunikace nám umožňuje volbu. Když možnost, která byla zvolena, nám zároveň zcela definuje to, co bylo zamítnuto, nevznikají dorozumívací potíže. Chaos může ale nastat, pokud naše volba nedefinuje přesně zamítnutou variantu nebo vznikla z více než dvou možností.

Analýza obsahu komunikací, bez ohledu na počet jejích účastníků, ukazuje, že jsou zastávána jen tři stanoviska, pojmenovaná například X, Y a Z. Stanoviska X a Y mezi sebou polemizují a stanovisko Z je usměřňuje. V aplikaci na rodinu, je-li v ní konflikt, můžeme stanoviska pojmenovat jako Matoušek a to následovně: X – pronásledovatel, Y – oběť a Z usmiřovatel. V případě sporu dvou stran nebo osob, mají účastníci tendenci najít třetí osobu, která by jejich spor rozsoudila nebo s třetí osobou vytvořit spojenectví a stát se tak silnější stranou. Tento způsob rozrůstání konfliktu nazýváme triangulace. [6]

4 Praktická část

Praktická část této práce se skládá z dvou částí. Můžeme říct, že první část bude pro nás hlavní a druhá poslouží spíše pro dokreslení situace a lepší pochopení části první. V první části se budeme zabývat vyhodnocováním výsledků z dat sesbíraných na vzorku respondentů, díky modifikovanému testu ADOR.

V druhé části se pokusíme za pomoci výsledků nasbíraných projektivní technikou FAST, dokreslit vztahy v rodinách, které nám vyplynou z první části z testů ADOR.

4.1 Cíle

Cílem výzkumné sondy je navázat na šetření Jana Tomšovice (2013) [20], zmapovat a popsat vztahové a poziční interakce mezi rodiči a jejich adolescentními dětmi u nižšího věkového subpásma. Zmiňovaný výzkum se převážně orientoval na adolescenty ve věku 18 – 22 let. Cílem této sondy je zaměřit se na adolescenty 15-17 let a výsledky porovnat. Celý design výzkumu jsme zachovali v koncepci Tomšovice. Jedná se tedy o srovnávací studii.

Stanovili jsme si tyto výzkumné otázky:

- Jak vnímá vztahové a poziční interakce ve své rodině adolescent?
- Jak vnímá vztahové a poziční interakce ve své rodině rodič?
- Jakou roli hraje v rodině uplatňování dominance rodičů?
- Jakou roli hraje v rodině emocionalita?

Vzhledem k tomu že se jedná o srovnávací studii, stanovíme předpoklad.

Předpokládáme výskyt větších rozdílů ve vzájemném hodnocení dětí a rodičů u mladších adolescentů.

Hypotéza H1 tudíž zní: Hodnocení dětí a jejich rodičů z hlediska emocionality a uplatňování výchovných prostředků v rodině bude u adolescentů ve věku 15 – 17 let vzájemně rozdílnější, než u adolescentů 18 – 22.

4.2 Popis metody

Výzkumné metody jsme přejali z předchozí výzkumné sondy Tomšovice, která mapovala poziční a vztahové interakce a hodnocení výchovných postupů mezi rodiči a jejich dětmi na prahu dospělosti (18-22 let). Pro úplnost popíšeme základní nástroje.

4.2.1 Modifikovaný test ADOR

Modifikovaný test ADOR (adolescent o rodičích), jehož autory jsou Matějček a Říčan, jsme použili pro zjištění vztahové a emocionální hierarchie v rodinách, na které jsme zaměřili náš výzkum. Tyto rodiny musely splňovat následující tři kritéria: Rodina s jedním dítětem; Dítě ve věku 14-16 let; Rodina s oběma rodiči. Pokud rodina splňovala tato kritéria, mohla se stát naším respondentem. Pro děti byl připravený klasický ADOR, pro rodiče byl použit test upravený tak, aby zjišťoval pohled rodičů na děti. Test probíhal formou dotazníků se škálou odpovědí 0; 1 a 2. Verze pro rodiče byla předložena oběma rodičům a dětem pak jeden test, do kterého dítě projektovalo svůj vztah k matce a ve druhém testu vztah k otci. Otázky v testech byly upraveny tak, aby vyhodnocovaly jen škály, které budeme vyhodnocovat v naší práci. Na každou škálu připadalo deset otázek, a jak už bylo zmíněno, nejvyšší bodový zisk v jedné otázce byl 2 body a nejmenší 0, tudíž maximální zisk v celé škále mohl být 20 bodů a naopak minimální 0. Dotazníky měly pro odpovědi vždy stejné hodnoty, i když otázka byla položena záporně. To hrálo roli při vyhodnocování, kdy bylo zapotřebí dávat pozor na tyto otázky, abychom chybně nezapsali opačnou hodnotu. Po rozčlenění všech škál, obodování a sečtení nám vyšly hodnoty, u kterých jsme poté porovnávali rozdíly.

4.2.2 Test rodinného systému FAST

V úvodu bychom měli zmínit, že pro naše účely nebyl FAST použit v celém svém rozsahu, ale použili jsme ho jen ke zjištění vztahové hierarchie při typické a konfliktní situaci, a to vše jako součást individuálního testu, nikoli skupinového.

Nejprve jsme si museli projít manuál k testu, kde jsme se dověděli, jak při testování rodin správně postupovat, jak test v rodinách uvést, o čem rodinu poučit a jak jednotlivé členy při testu instruovat.

Členové rodiny byli testováni jednotlivě, bez přítomnosti dalších osob, aby jejich projekce nebyla ničím ovlivněna. Připravili jsme respondentům šachovnici, na kterou nám

později měli rozestavět figurky, figurky, které znázorňovaly otce, matku a dítě (testovali jsme pouze v tříčlenných rodinách) a podstavce pod figurky ve třech velikostech, které znázorňovaly hierarchii v rodině. Respondent tyto podstavce mohl, ale nemusel použít, záleželo zcela na jeho uvážení.

Poté jsme respondentovi názorně ukázali, že pokud stojí figurky v sousedících políčkách na šachovnici, mají nejbližší vztah a pokud stojí na nejvzdálenějších políčkách po diagonále, nemohou si být více odcizeni. Upozornili jsme je také na to, že figurky mají oči a jejich pohledy při rozestavení jsou také důležité a neměli by na to zapomínat.

Následně jsme požádali respondenta, aby znázornil na šachovnici typickou situaci v rodině a sdělil nám, zda je tato situace v rodině stabilní a jestli v ní mohou být malé nebo velké rozdíly. Do záznamového listu jsme si zaznamenali použité figurky, věk respondentů, pohlaví, výšku figurek, zmíněnou stabilitu a rozdíly, rozestavení figurek a směry jejich pohledů.

Druhým úkolem bylo rozestavit figurky při konfliktní situaci. Zajímavé bylo, že téměř všichni respondenti váhali, jaký typ konfliktu znázorní, ale všichni nakonec znázornili konflikt rodič-dítě. To se týkalo rodičů, děti automaticky stavěly konflikt mezi sebou a rodiči. Konfliktní situace všichni popsali jako zvláštní a málo časté. Někteří respondenti rozestavení figurek neměnili, jen použili podstavce, ale většina znázornila konfliktní situaci jako odlišnou od té normální. Zde jsme si zaznamenávali opět rozestavení figurek na šachovnici, jejich pohledy, použité figurky, jejich výšku, typ konfliktu a frekvenci výskytu.

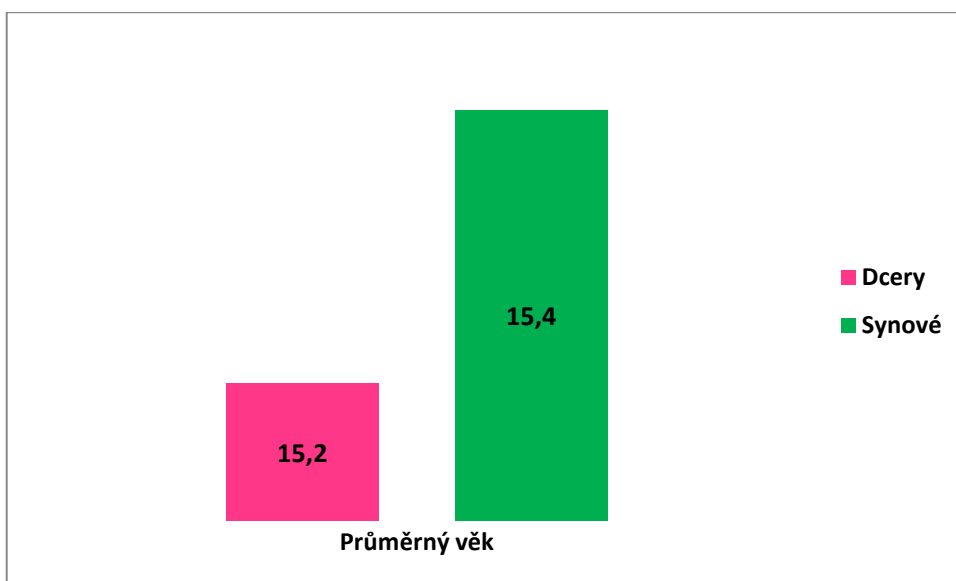
4.3 Popis vzorku

Náš výzkumný vzorek tvoří 10 rodin z plzeňského kraje. Jedná se o rodiny s dětmi ve věku 14 – 16 let. Všechny rodiny jsou úplné a tříčlenné.

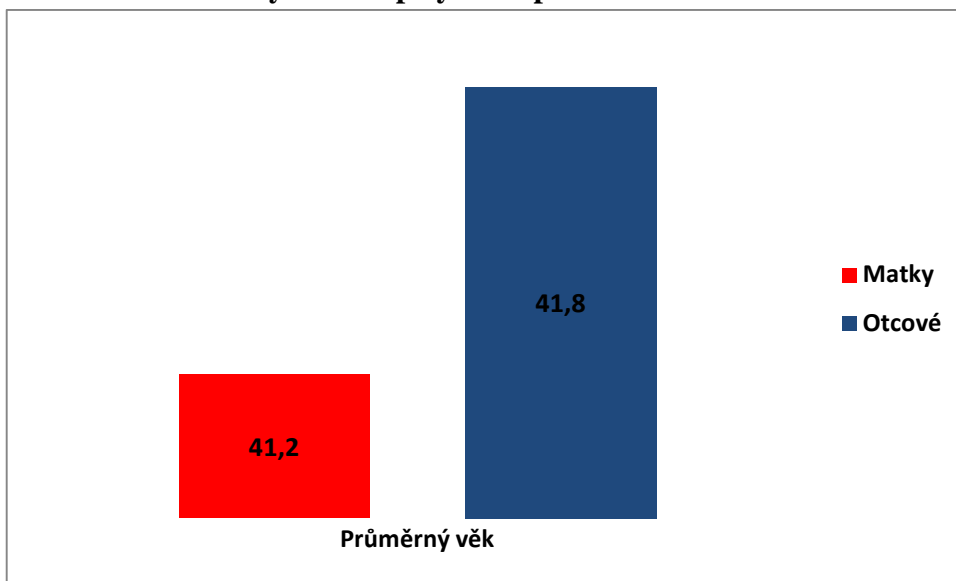
Mezi dětmi je 5 dívek a 5 chlapců. Průměrný věk dívek je 15,2 let a průměrný věk chlapců je 15,4 let.

Průměrný věk matek je 41,2 let a průměrný věk otců je 41,8.

Graf č. 1: Průměrný věk dětských respondentů

Graf č. 2: Průměrný věk dospělých respondentů

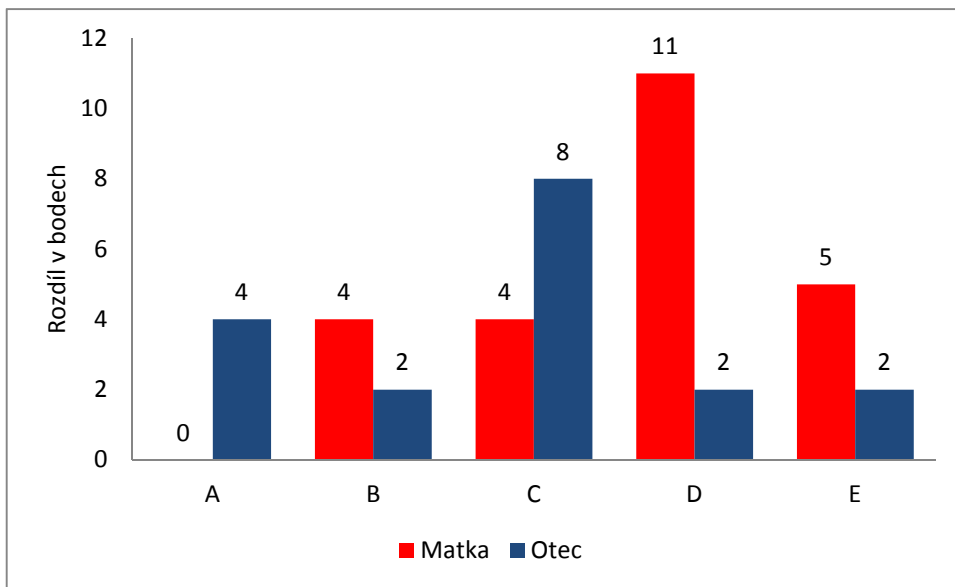
4.4 Rozbor výsledků výzkumné sondy

V první řadě porovnáme výsledky testů ADOR v jednotlivých rodinách a popíšeme případné rozdíly. V další podkapitole pak popíšeme celkové rozdíly v jednotlivých škálách a jejich možné důvody a příčiny. V závěru této kapitoly porovnáme výsledky naší výzkumné sondy s výsledky předchozí výzkumné sondy Tomšovice, která mapuje vztahové a poziční interakce a vnímání výchovných postupů mezi rodiči a staršími dětmi (18 – 22 let).

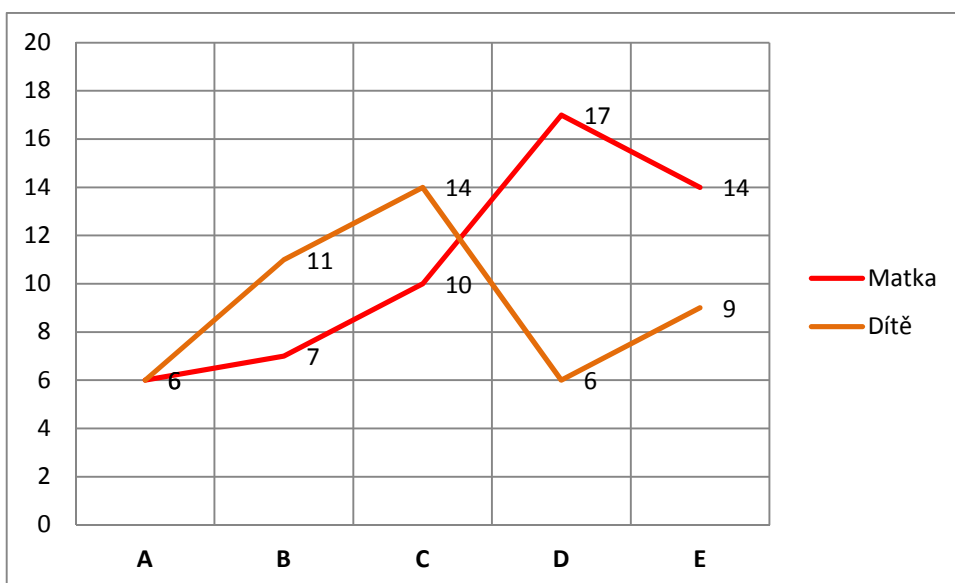
4.4.1 Výsledky testů ADOR v jednotlivých rodinách

V následující kapitole se detailně podíváme na výsledky testů ADOR v jednotlivých rodinách. Popíšeme rozdíly ve vnímání rodičů a jejich dětí, jak v rámci rodiny, tak z pohledu jednotlivých členů rodiny. V našem případě dítěte, matky a otce. U rodiny 1 rovněž přikládáme výsledky testu FAST k znázornění práce s tímto testem.

Graf č. 3: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 1

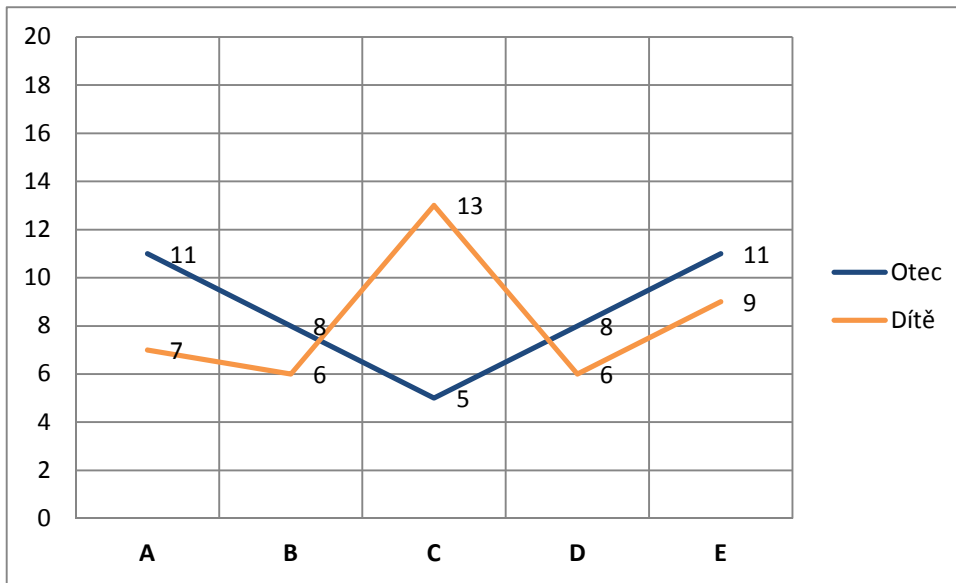

Graf č. 4: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 1, matka

Graf č. 5: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 1, otec

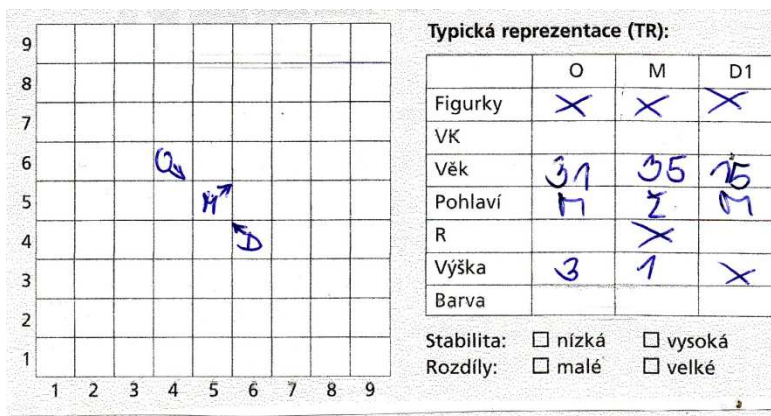
V rodině 1 vidíme největší rozdíly na škále D, která znázorňuje hodnocení striktnosti výchovy. Matka se zde se synem rozchází o 11 bodů. Syn hodnotí výchovu jako více uvolněnou, naopak matka jako nadprůměrně striktní.

Druhý největší rozdíl je na škále C, která vyobrazuje vzájemně projevované pocity. Otec zde hodnotí pocity, které dostává od svého syna jako podprůměrné, oproti tomu syn hodnotí pocity od otce jako nadprůměrné.

Posledním z větších rozdílů je hodnocení náročnosti výchovy, kterou znázorňuje škála E. Matka zde hodnotí výchovu jako nadprůměrně náročnou a syn jako náročnou.

Ostatní hodnoty jsou v relativně v normě, velké rozdíly se nevyskytují.

Obrázek č. 1: FAST – znázornění typické situace matka

Matka znázornila v typické situaci svou rodinu ve vysoké kohezi. Syn i otec se dívají směrem k ní, ona hledí rovnoměrně na oba dva. Dítě je ve větší vzdálenosti od otce, než od matky. Matka nevyužila možnosti znázornění maximální možné blízkosti. Rodičovský systém má proto kohezi střední.

V hierarchii přisoudila nejvyšší vliv otci, který má podstavec velikosti 3 a sobě přiřadila podstavec 1. Hierarchie v rodině je tedy střední.

Obrázek č. 2: FAST – znázornění konfliktní situace matka

Při znázornění konfliktní situace využila matka stejného postavení figurek jako v typické situaci. Koheze je tedy i zde vysoká.

Při konfliktu ovšem mírně stoupá vliv matky, která si přisoudila podstavec druhé velikosti. I zde je tedy hierarchie rodiny střední.

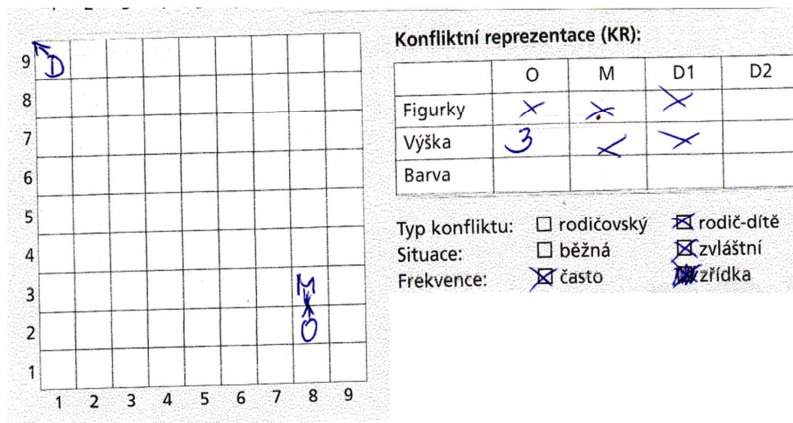
Obrázek č. 3: FAST – znázornění typické situace otec

V typické situaci znázornil otec svou rodinu velmi rozpolceně. Sebe postavil spolu s matkou čelem k sobě. Dítě ovšem umístil do maximální možné vzdálenosti na druhou stranu šachovnice. Koheze rodiny je tím velmi nízká. Rodičovský subsystém má pak kohezi vysokou.

V hierarchii otec podložil svou figurku třemi podstavci a znázornil tím střední hierarchii v rodině, kde má hlavní slovo on.

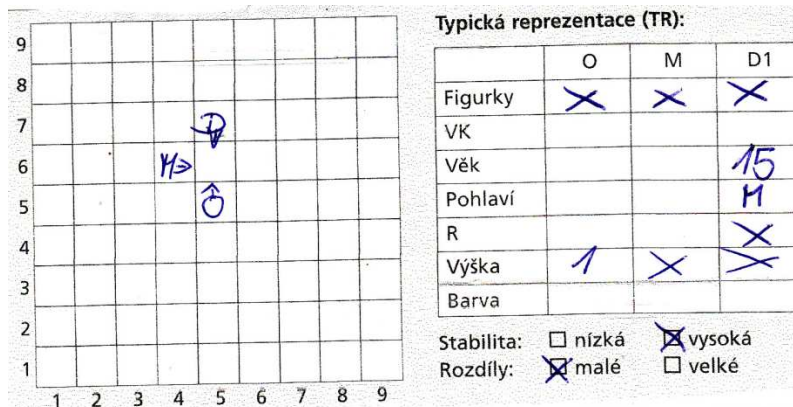
Obrázek č. 4: FAST – znázornění konfliktní situace otec

V konfliktní situaci ponechal otec stejné rozestavení figurek jako v typické situaci. Koheze rodiny je velmi nízká.

Hierarchii ponechal otec v konfliktní situaci rovněž stejnou, kde má nad situací převahu se svými 3 podstavci. Jedná se o situaci zvláštní, její frekvence je ovšem častá. Z těchto reprezentací můžeme považovat postoj otce vůči synovi za problematický.

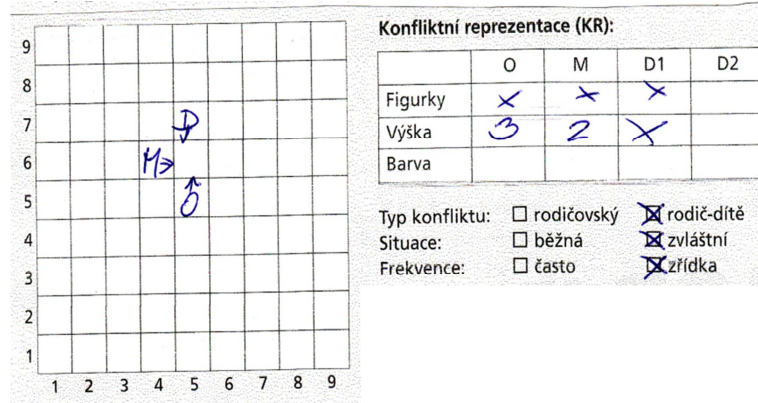
Obrázek č. 5: FAST – znázornění klasické situace dítě

Dítě znázornilo typickou situaci velmi podobně jako matka. Využilo rozestavení figurek, kdy dítě i otec hledí směrem k matce a rovnoměrně matka na ně. Stejně tak postavilo dítě do větší vzdálenosti od otce, než od matky. Koheze rodiny je tedy vysoká.

V hierarchii přisoudil jeden podstavec svému otci a tím je hierarchie nízká.

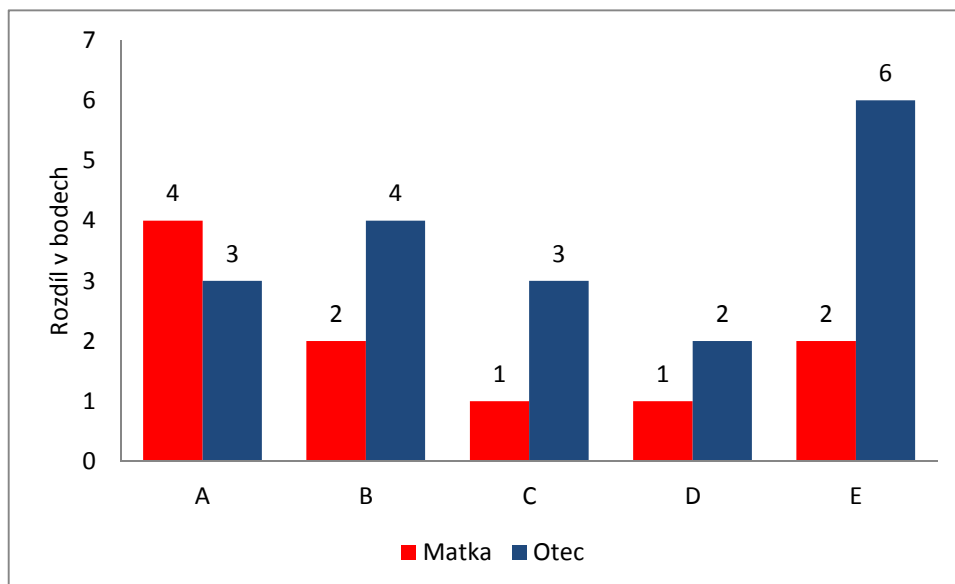
Obrázek č. 6: FAST – znázornění konfliktní situace dítě

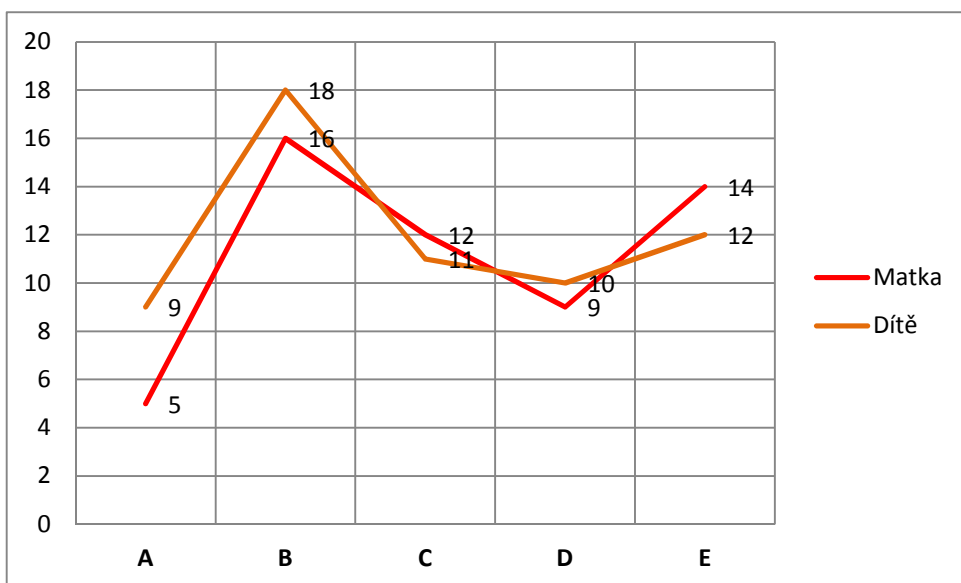
Konfliktní situaci dítě znázornilo stejně jako typickou. Koheze rodiny je zde tedy vysoká.

V hierarchii oproti typické situaci stoupá dominance otce o dva podstavce a nabývá výšky 3 podstavců. Stoupá i vliv matky, které přisoudil dva podstavce. Hierarchie je tím vysoká.

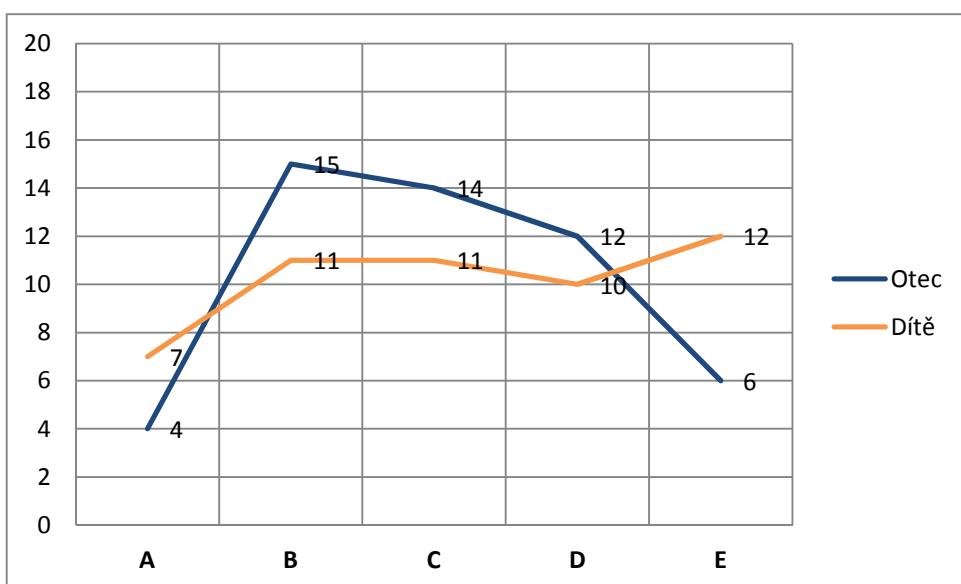
Graf č. 6: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 2

Graf č. 7: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 2, matka

Graf č. 8: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 2, otec

V rodině 2 nabývají největší rozdíly hodnoty 6 bodů na škále E. Ostatní nejvyšší rozdíly, které nabývají hodnoty 4 bodů, považujeme za relativně nevýrazné a v normě. Tyto rozdíly se vyskytují ve škálách A, B.

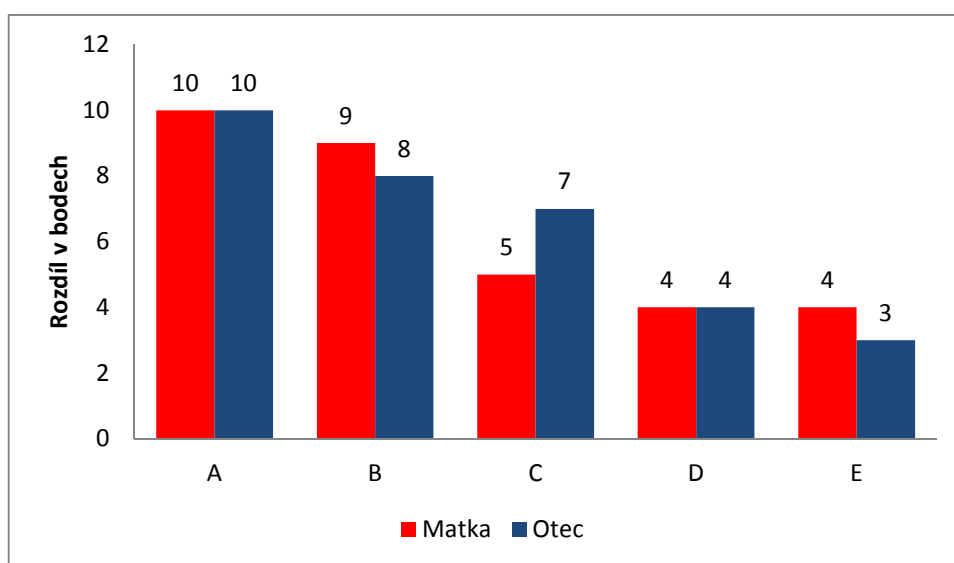
Na škále E, která vyjadřuje hodnocení náročnosti výchovy, vidíme rozdíl 6 bodů. Otec zde hodnotí výchovu jako lehce nadprůměrně náročnou, oproti tomu syn je dle výsledků toho názoru, že pro otce výchova příliš náročná není.

Na škále A hodnotí matka signály ze strany dítěte, které vedou k tomu, že o něj nemusí mít strach jako podprůměrné, syn je hodnotí spíše k průměrné hodnotě.

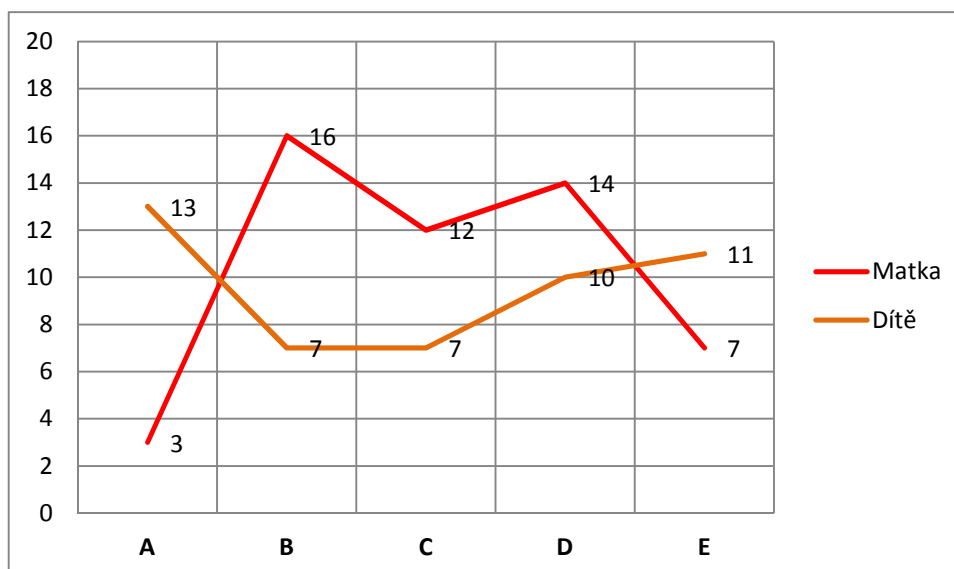
Na škále B, která zobrazuje vzájemné interakce je rozdíl 4 bodů mezi hodnocením otce a syna. Otec hodnotí interakce ze strany syna jako nadprůměrné, syn je hodnotí spíše jako průměrné.

Na ostatních škálách vidíme velmi malé rozdíly a můžeme říct, že se hodnocení syna a jeho rodičů více méně shoduje.

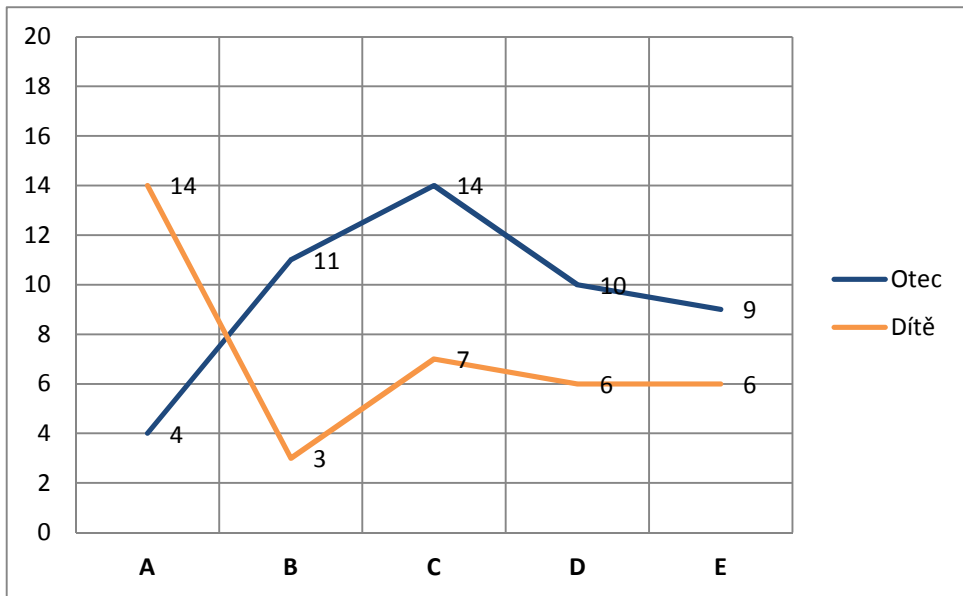
Graf č. 9: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 3

Graf č. 10: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 3, matka

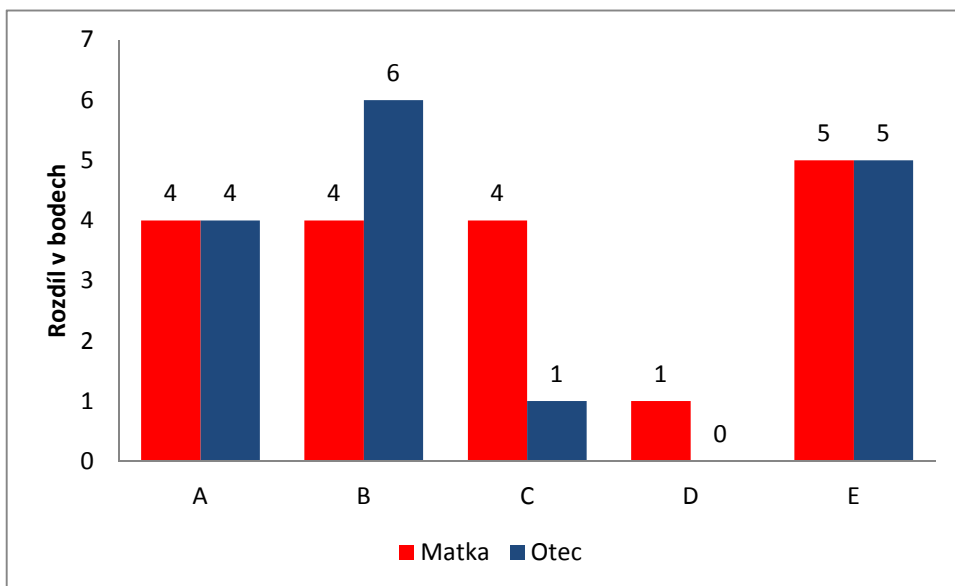

Graf č. 11: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 3, otec

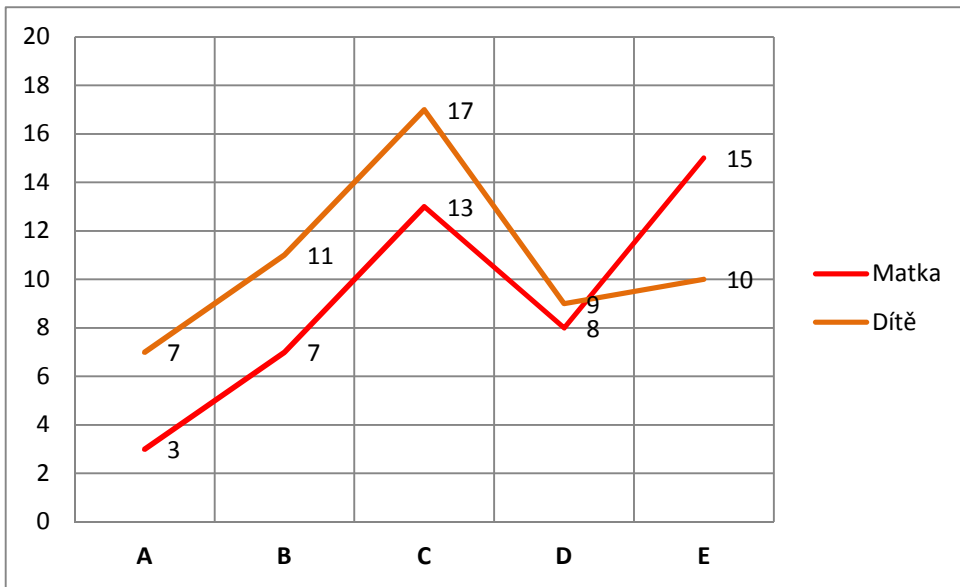

U rodiny 3 vidíme velké rozdíly mezi hodnocením rodičů a jejich dcery v první řadě na škále A, která zobrazuje vzájemnou důvěru a na škále B, která zobrazuje vzájemné interakce. Můžeme říci, že velké rozdíly vidíme i na škále C, která znázorňuje vzájemně projevované pocity. Oproti tomu vidíme velmi podobné hodnoty na zbylých škálách D a E.

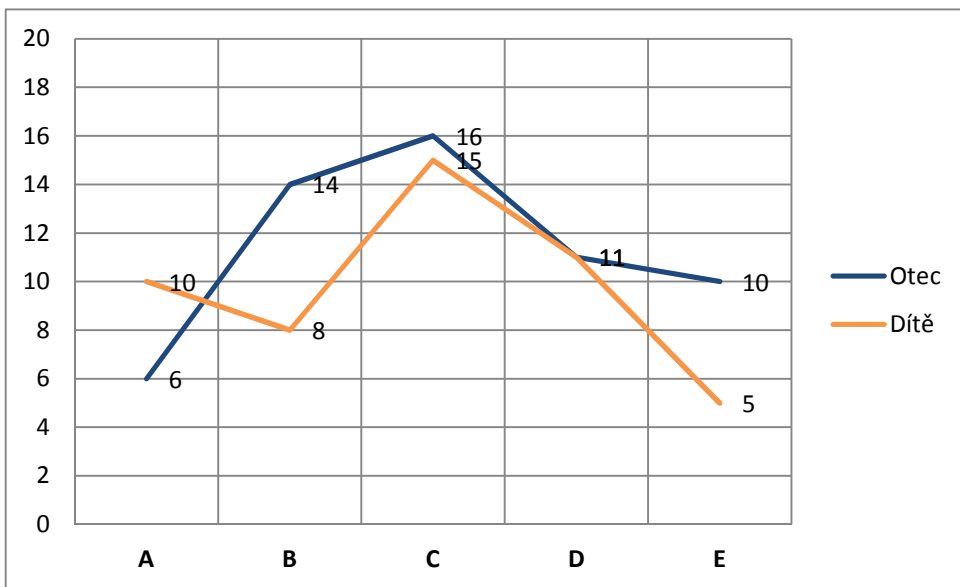
Graf č. 12: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 4

Graf č. 13: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 4, matka

Graf č. 14: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 4, otec

V rodině 4 vidíme největší rozdíl na škále B, která zobrazuje vzájemné interakce. Otec hodnotí interakce se svojí dcerou jako nadprůměrné, dcera je však hodnotí jako lehce podprůměrné.

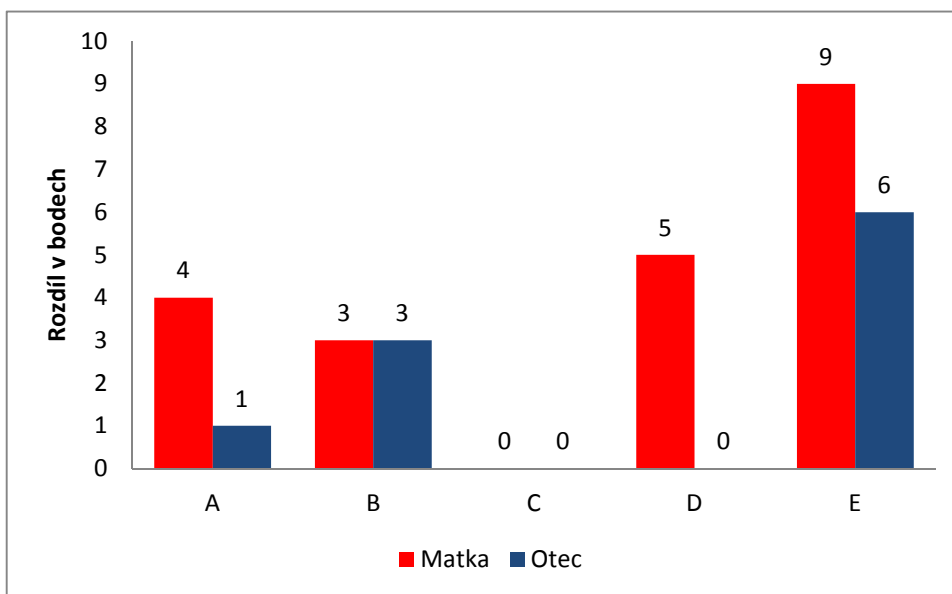
Druhý nejvyšší rozdíl vidíme na škále E, která zobrazuje hodnocení náročnosti výchovy. Matka hodnotí výchovu jako nadprůměrně náročnou, její dcera ji vidí jako

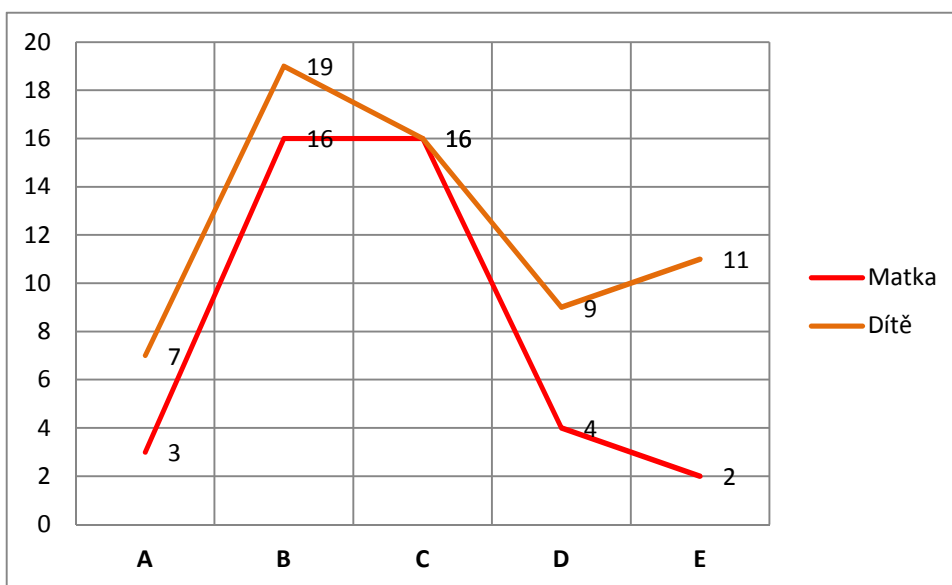
průměrně náročnou. Otec na škále E hodnotí výchovu jako průměrně náročnou, ale dcera ji vidí jako nenáročnou.

V ostatních škálách se velké rozdíly nenacházejí. Na škále D dokonce dochází k naprosté shodě v hodnocení mezi dcerou a otcem a k rozdílu jednoho bodu mezi matčíným a otcovým.

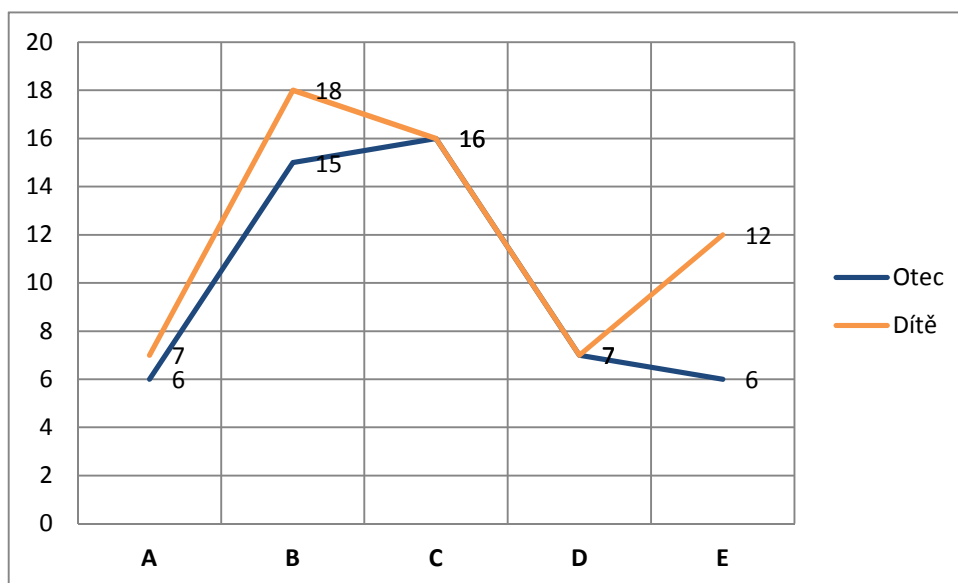
Graf č. 15: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 5

Graf č. 16: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 5, matka

Graf č. 17: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 5, otec

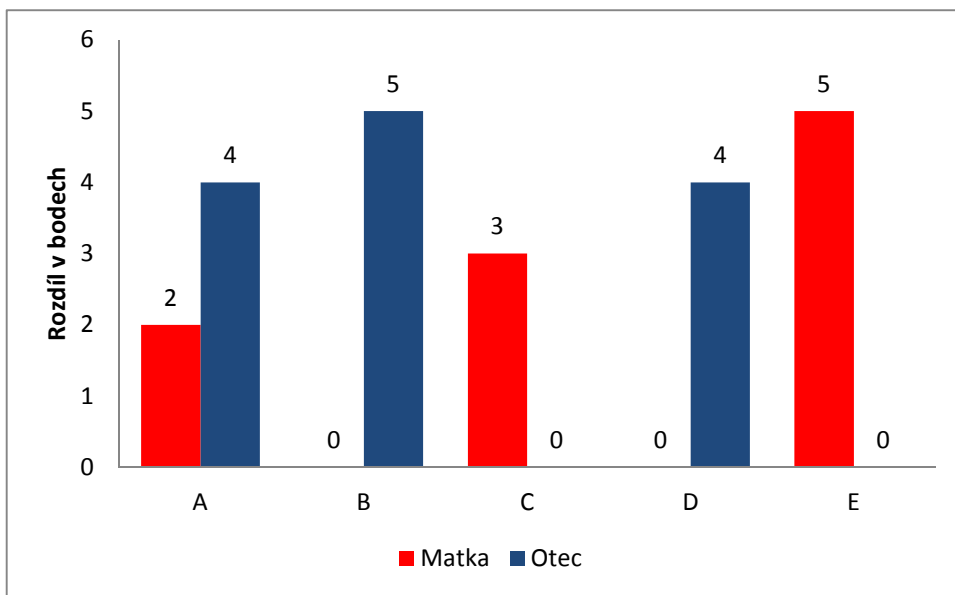

V rodině 5 vidíme zásadní rozdíl na škále E, která vyjadřuje náročnost výchovy. Zde se matka se synem v hodnocení rozcházejí o 9 bodů. Syn hodnotí výchovu jako velmi nenáročnou, ale matka jako průměrně náročnou. Stejně tak otec hodnotí výchovu jako lehce nadprůměrně náročnou a syn jako podprůměrně náročnou.

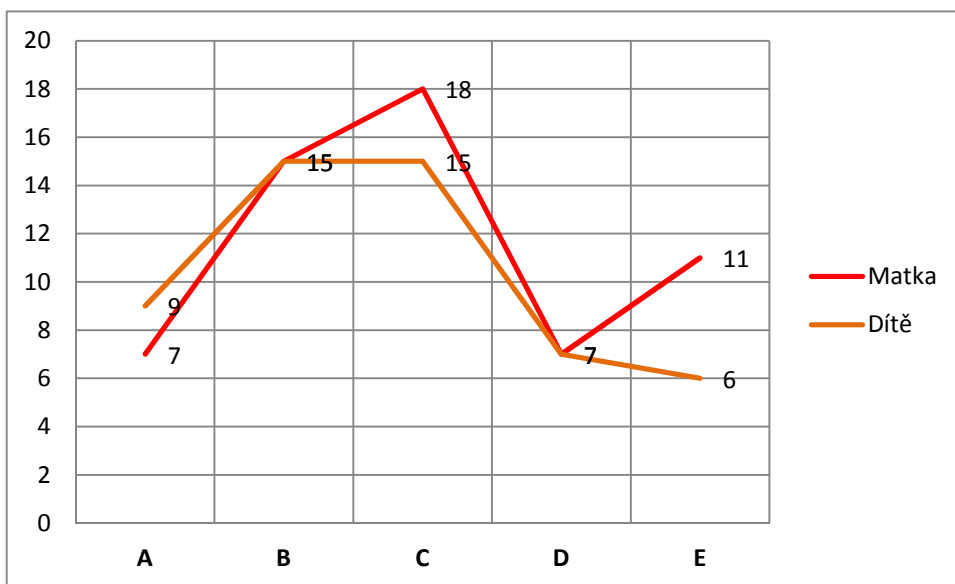
Dalším rozdílem v hodnocení je rozdíl na škále D, která znázorňuje striktnost výchovy. Matka ji hodnotí jako benevolentní, uvolněnou a syn jako průměrně striktní. Otec se synem se ve striktnosti výchovy naprosto shodují, oba ji hodnotí jako spíše uvolněnou.

Na ostatních škálách větší rozdíly nepozorujeme, ve škále C se dokonce syn s oběma rodiči úplně shoduje.

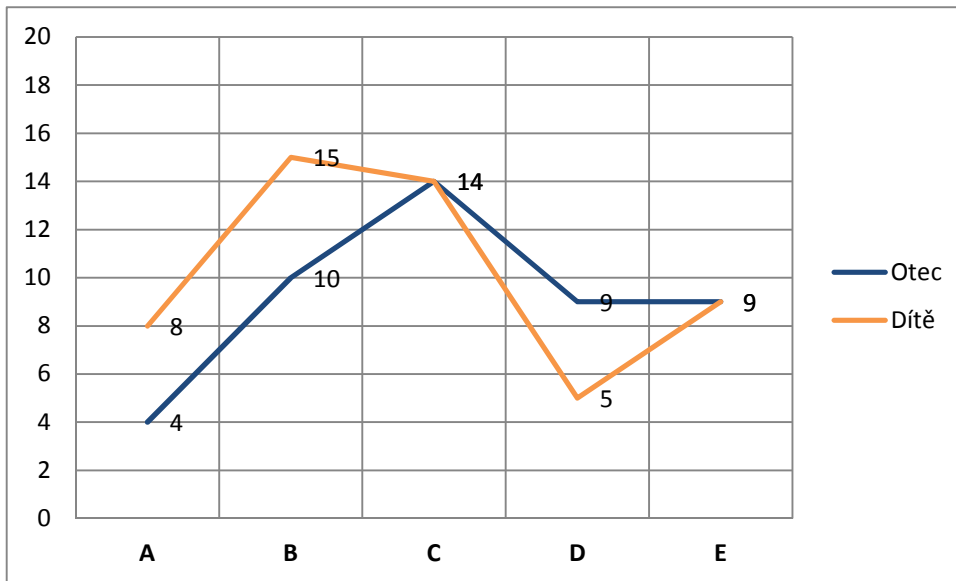
Graf č. 18: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 6

Graf č. 19: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 6, matka

Graf č. 20: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 6, otec

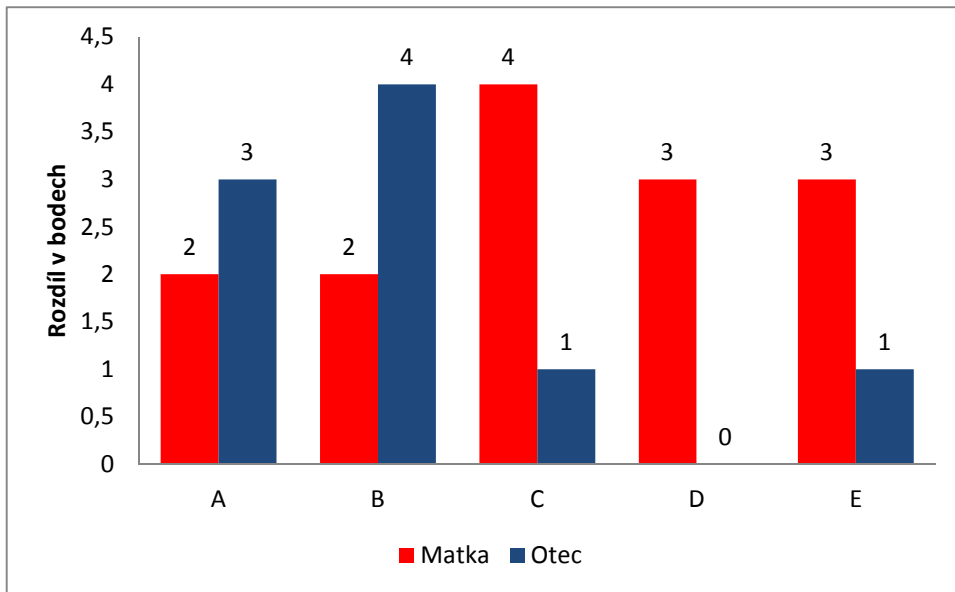

U rodiny 6 vidíme největší rozdíly v hodnocení na škálách B a E. Na škále B, která hodnotí vzájemné interakce je větší rozdíl v hodnocení mezi otcem a synem. Otec zde hodnotí vzájemné interakce jako průměrné, syn jako nadprůměrné. Oproti tomu se v hodnocení vzájemných interakcí úplně shoduje syn s matkou.

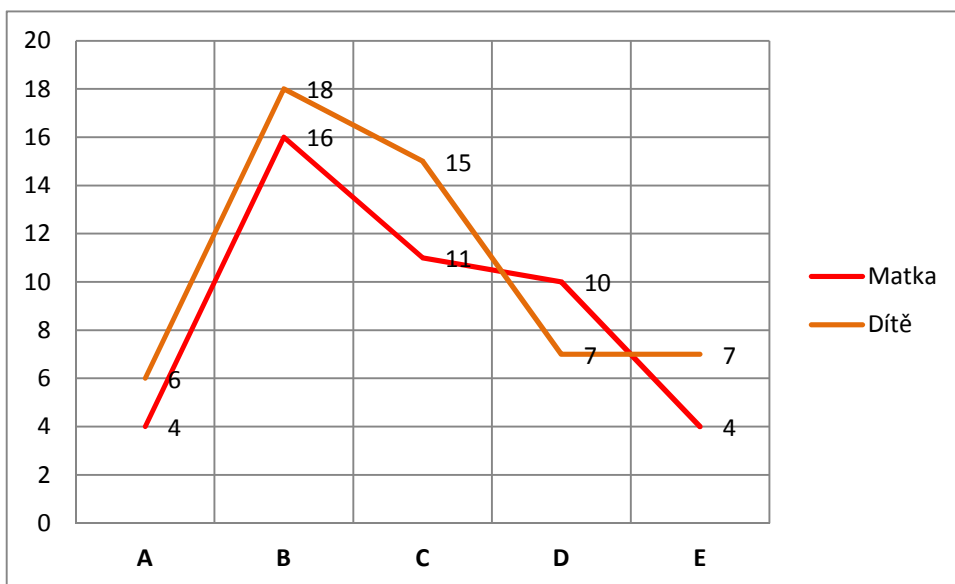
Druhý větší rozdíl vidíme na škále E, která zobrazuje hodnocení náročnosti výchovy. Matka hodnotí náročnost výchovy jako průměrnou, syn jako podprůměrnou. Oproti tomu se v hodnocení náročnosti výchovy syn úplně shoduje s otcem, tedy ji oba hodnotí jako průměrně náročnou.

V ostatních škálách jsou rozdíly malé, na škále D dokonce dochází k úplné shodě mezi matkou a synem a na škále C mezi otcem a synem.

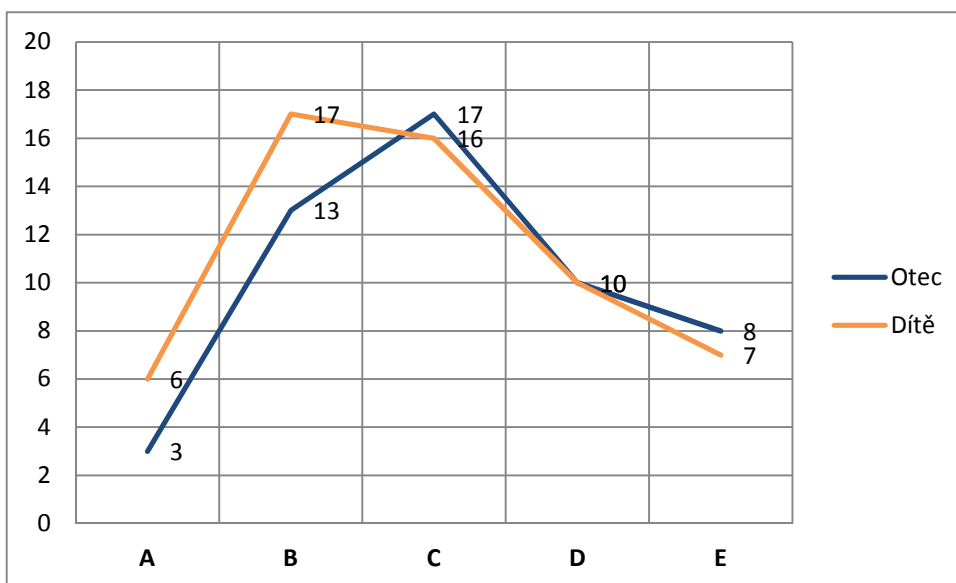
Graf č. 21: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 7

Graf č. 22: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 7, matka

Graf č. 23: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 7, otec

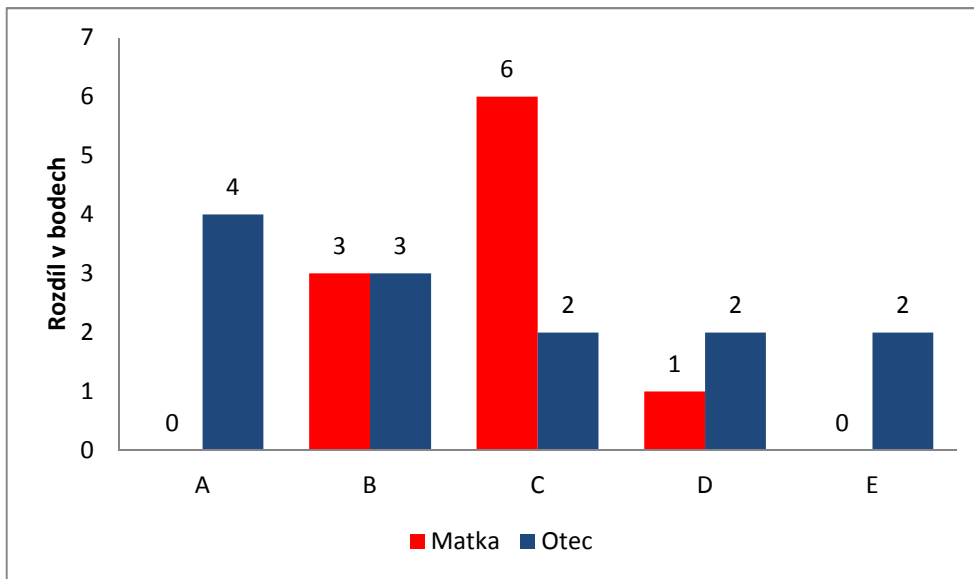

V rodině 7 vidíme největší rozdíly na škálách B a C. Na škále B, která znázorňuje vzájemné interakce, vidíme, že otec vzájemným interakcím připisuje menší hodnotu, než syn, jedná se však v obou případech o hodnoty nadprůměrné.

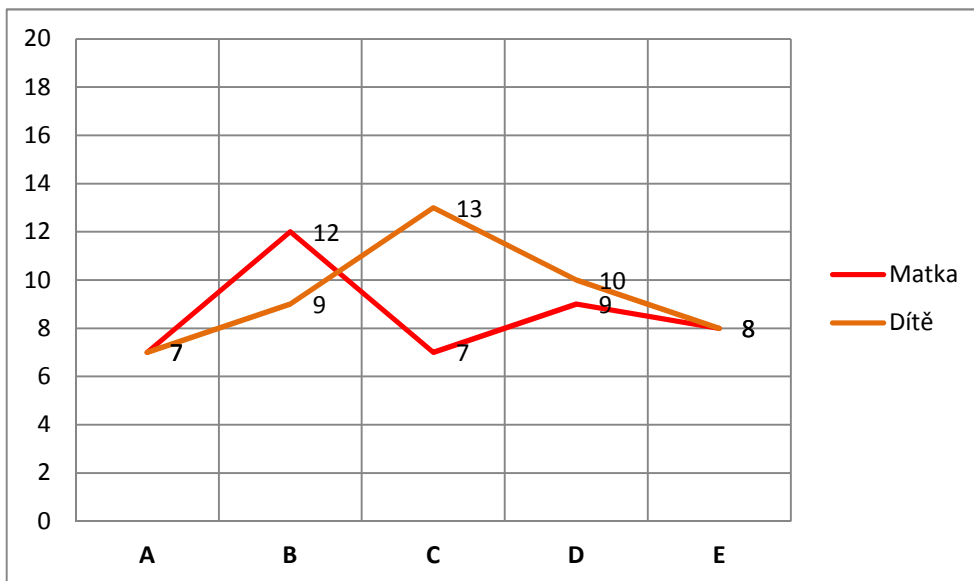
Ve škále C, která vyobrazuje vzájemné pocity, hodnotí syn pocity jako nadprůměrné, matka spíše jako průměrné.

Nejedná se ovšem o velké rozdíly. V hodnocení na ostatních škálách se rodiče se synem více méně shodují, úplnou shodu vidíme na škále D, která znázorňuje striktnost výchovy, kde otec i syn hodnotí striktnost výchovy jako průměrnou.

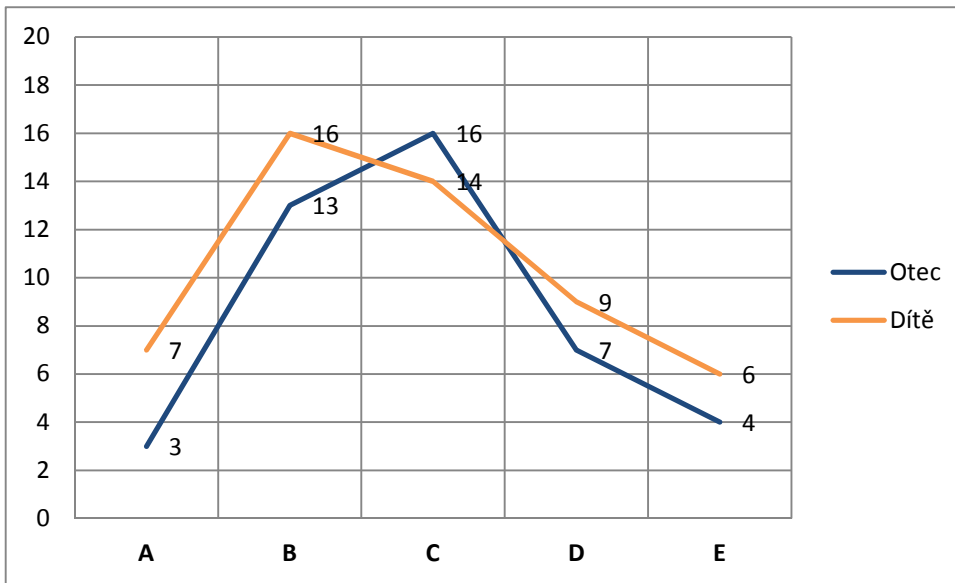
Graf č. 24: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 8

Graf č. 25: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 8, matka

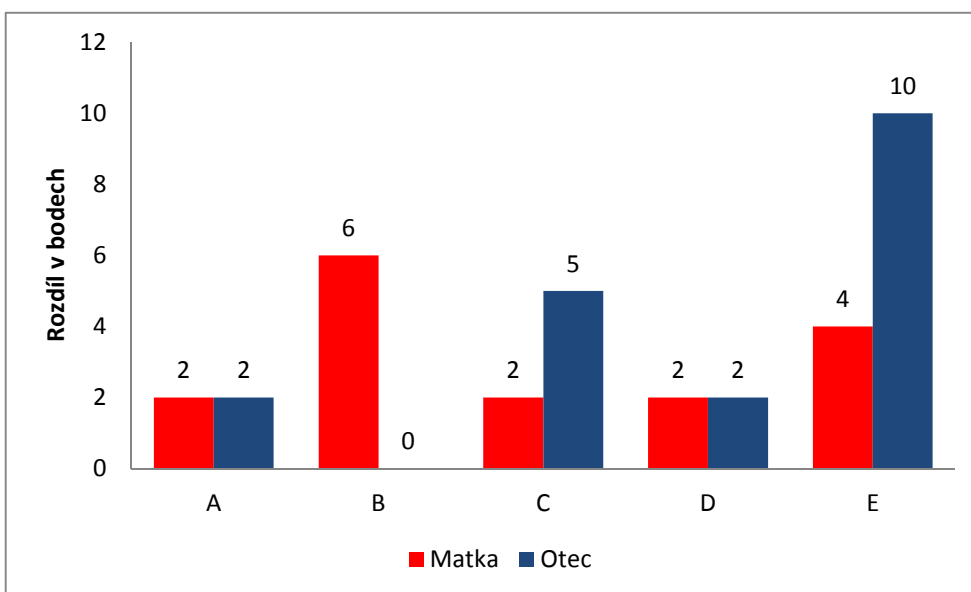
Graf č. 26: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 8, otec

V rodině 8 vidíme největší rozdíl na škále C, která znázorňuje vzájemné pocity. Matka hodnotí vzájemné pocity lehce podprůměrně, dcera nadprůměrně.

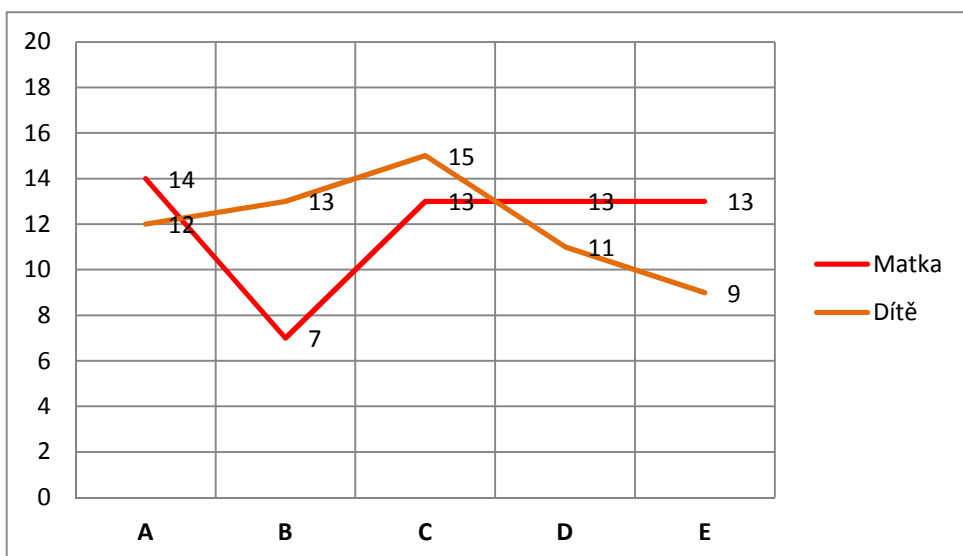
Na ostatních škálách žádné větší rozdíly nepozorujeme. Všechny rozdíly jsou velmi malé, na škále A, která zobrazuje vzájemnou důvěru, se matka s dcerou dokonce naprosto shodují, stejně tak se shodují na škále E, která znázorňuje hodnocení náročnosti výchovy.

Graf č. 27: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 9

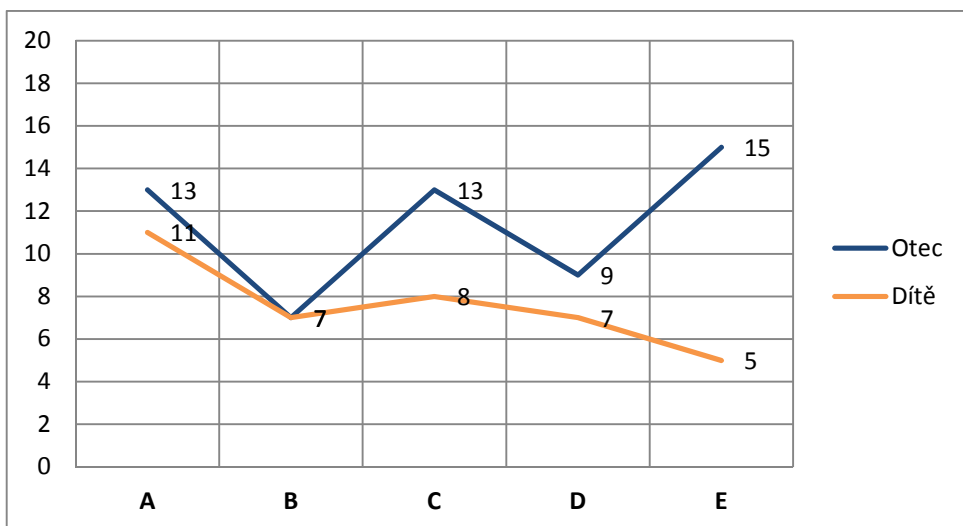

Graf č. 28: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 9, matka

Graf č. 29: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 9, otec

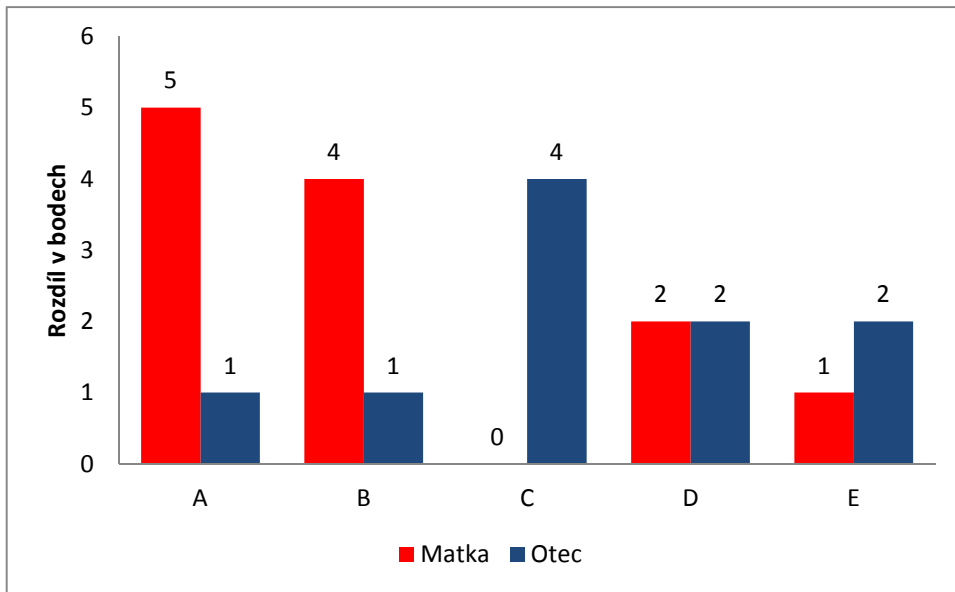

V rodině 9 vidíme největší rozdíl na škále E, která znázorňuje hodnocení náročnosti výchovy. Zde ji otec hodnotí jako velmi náročnou, dcera jako velmi nenáročnou. S matkou se zde dcera poměrně shoduje.

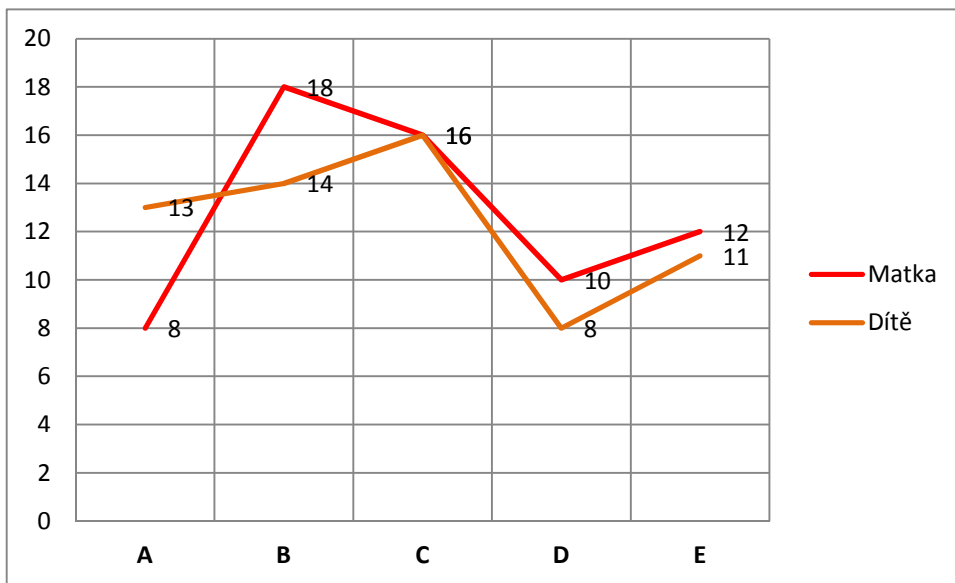
Druhý největší rozdíl vidíme na škále B, která zobrazuje vzájemné interakce. Zde matka hodnotí interakce jako lehce podprůměrné, naopak dcera jako nadprůměrné. Oproti tomuto rozdílu ve škále B, se dcera úplně shoduje s otcem.

Na ostatních škálách vidíme velmi malé rozdíly mezi hodnocením dcery a jejich rodiči.

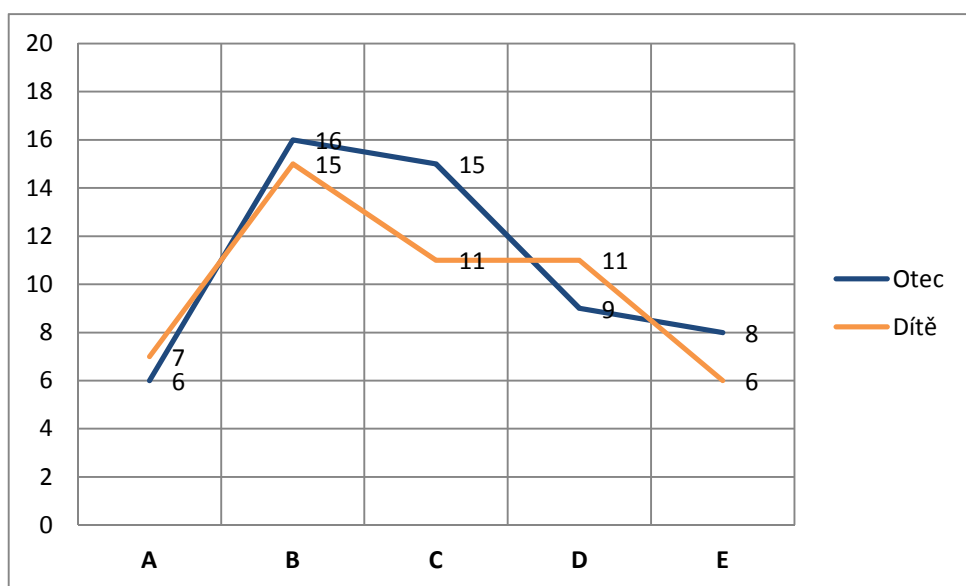
Graf č. 30: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 10

Graf č. 31: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 10, matka

Graf č. 32: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 10, otec

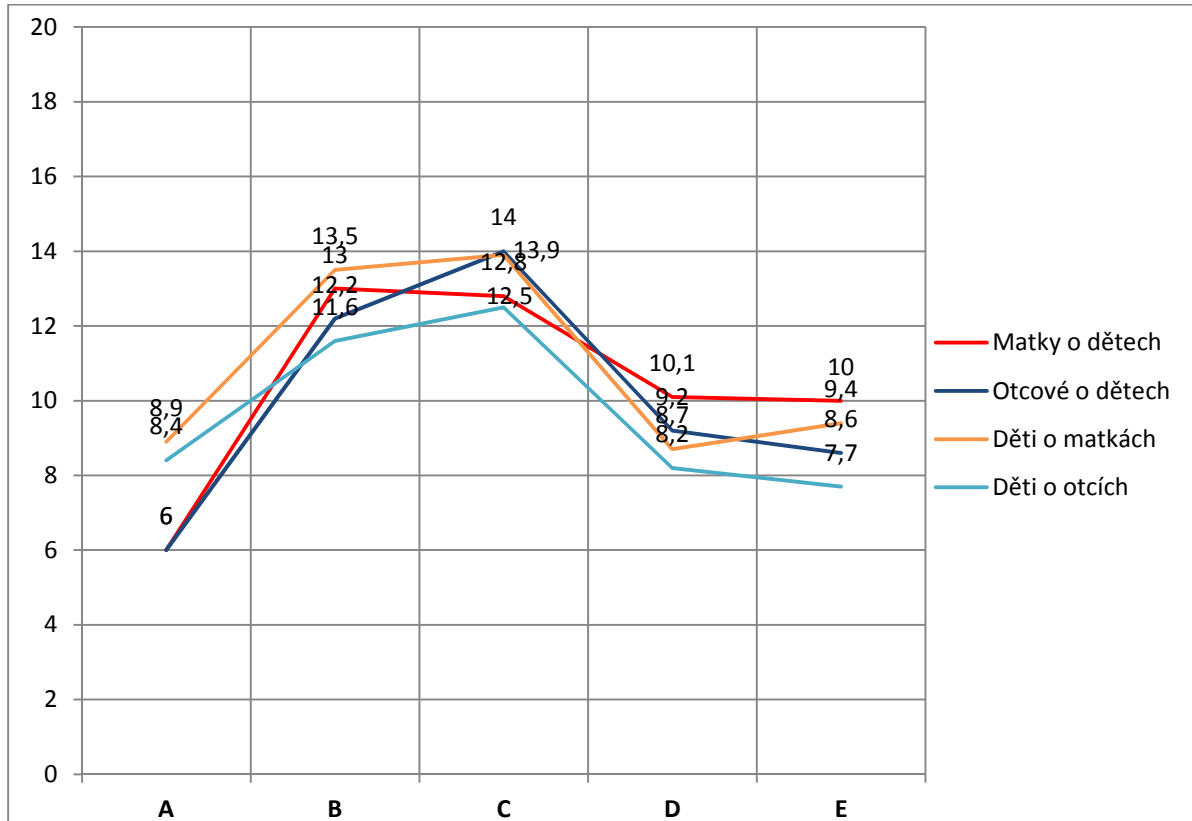
V rodině 10 vidíme největší rozdíl na škále A, která znázorňuje vzájemnou důvěru. Matka zde hodnotí signály podporující její důvěru jako lehce podprůměrné, naopak její dcera jako nadprůměrné. S otcem se na škále A dcera více méně shoduje.

Druhý větší rozdíl je na škále B, která znázorňuje vzájemné interakce. Ty matka hodnotí velmi nadprůměrně, dcera je hodnotí průměrně.

Třetí větší rozdíl vidíme na škále C, kde otec hodnotí vzájemné pocity nadprůměrně a dcera průměrně, naopak s matkou se zde dcera shoduje. Přesto jsou tyto rozdíly ve škále B a C poměrně v normě. Ostatní rozdíly jsou velmi malé.

4.4.2 Rozdíly ve vnímání emocionálních interakcí a výchovných přístupů

Graf č. 33: Celkový graf průměrných hodnot

Na celkovém grafu vidíme hodnoty jednotlivých škál z našeho dotazníku ADOR. Na první pohled můžeme vidět, že průměrné hodnoty se od sebe u jednotlivých rolí příliš nevzdalují a křivky opisují stejný tvar.

Škála A vyjadřuje projevanou důvěru ze strany rodiče vůči dítěti a zároveň signály, které vedou k potlačení pocitu strachu a nedůvěry u rodičů ze strany dítěte. Na této škále se shodují matky s otci průměrnou hodnotou 6 bodů. Výpovědi dětí o projevené důvěře ze strany rodičů nabývají průměrných hodnot 8,9 v hodnocení matek a 8,4 v hodnocení otců.

V našem vzorku rodin vidíme, že děti matkám projevují více méně stejnou důvěru, jako svým otcům, stejně tak se shoduje hodnocení matek a otců, které vypovídá o signálech, které vedou k pocitu důvěry. Matky i otcové je hodnotí jako lehce podprůměrné. To může být dáno poměrně nízkým věkem dětských respondentů, kteří

zatím ještě nejsou plnoletí a rodiče za ně nesou nejen právní odpovědnost. Děti možná v tomto věku ještě nemají potřebu rodičům dávat tolik najevo, že o ně nemusí mít strach.

Škála B zobrazuje vzájemné interakce mezi dětmi a jejich rodiči. Matky hodnotí interakce s dětmi nadprůměrnou hodnotou 13 bodů. Otcové hodnotí interakce s dětmi hodnotou 12,2 bodů, takže velmi podobně. Děti hodnotí interakce s matkami hodnotou 13,5 bodů a interakce s otci hodnotou 11,6 bodů.

V našich rodinách tedy vidíme nadprůměrné hodnocení interakcí, které je u všech rolí velmi podobné. Nejmenší hodnotu nabývá hodnocení otců dětmi, což může být zapříčiněno menší potřebou komunikace a interakce u mužů. Nejvyšší hodnoty nabývá hodnocení matek dětmi, které právě naopak může být dané empatií, vysokou potřebou být v kontaktu a všeobecně potřebou komunikace u žen.

Škála C hodnotí vzájemné pocity, které si jednotliví členové rodiny dávají najevo. Matky hodnotí pocity obdržované ze strany dětí průměrnou hodnotou 12,8 bodů, otcové jim přisuzují průměrnou hodnotu 14 bodů. Děti hodnotí pocity ze strany matek 13,9 body a pocity ze strany otců 12,5 body.

Jedná se tedy opět o velmi podobné hodnoty, které jsou v pásmu nadprůměru. Nejlépe hodnotí pocity otcové, kteří nemají obecně tak vysokou potřebu emocionální výměny a proto jim pravděpodobně pocity ze strany dětí stačí. Nejmenší hodnotu přisuzují pocitům dětí ze strany otců, což může být rovněž způsobenou nízkou potřebou emocionální výměny u mužů.

Škála D znázorňuje hodnocení striktnosti výchovy. Matky hodnotí striktnost výchovy průměrnou hodnotou 10,1 bodů. Otcové ji hodnotí 9,2 body. Děti hodnotí striktnost výchovy ze strany matek 8,7 body a striktnost výchovy ze strany otců 8,2 body.

Opět se jedná o velmi malé rozdíly v hodnocení a hodnoty se pohybují v průměrných, až lehce podprůměrných hodnotách. Nejstriktněji hodnotí výchovu matky, podle dětí jsou benevolentnější otcové.

Poslední škála E znázorňuje náročnost výchovy. Matky hodnotí vlastní výchovné postoje hodnotou 10 bodů. Otcové hodnotou 8,6 bodů. U dětí tato škála vyjadřuje to, jak si rodič náročnou výchovu dělá. U hodnocení matek vidíme hodnotu 9,4 bodů a u otců 7,7 bodů.

Všechny uvedené hodnoty se pohybují od pásma průměru do pásma lehkého podprůměru a znovu se od sebe příliš neliší. Za nejnáročnější považují výchovu matky, otcové ji považují za méně náročnou. Stejně tak to vidí i děti, které hodnotí náročnost výchovy matek podobně jako samy matky, oproti tomu otcové podle nich výchovu náročnou příliš nemají.

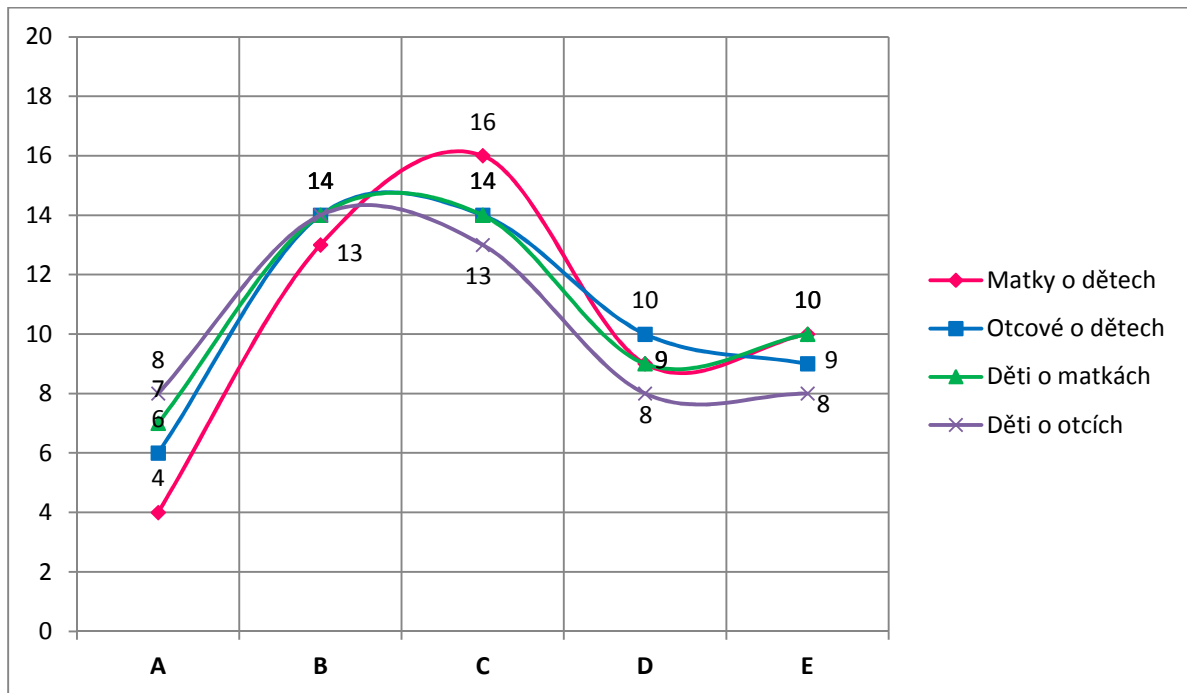
Můžeme tedy říct, že vztahové a poziční interakce a výchovné postupy hodnotí rodiče stejně jako jejich děti a žádné významné rozdíly se v hodnocení nevyskytují.

4.4.3 Porovnání výsledků s předchozí výzkumnou sondou

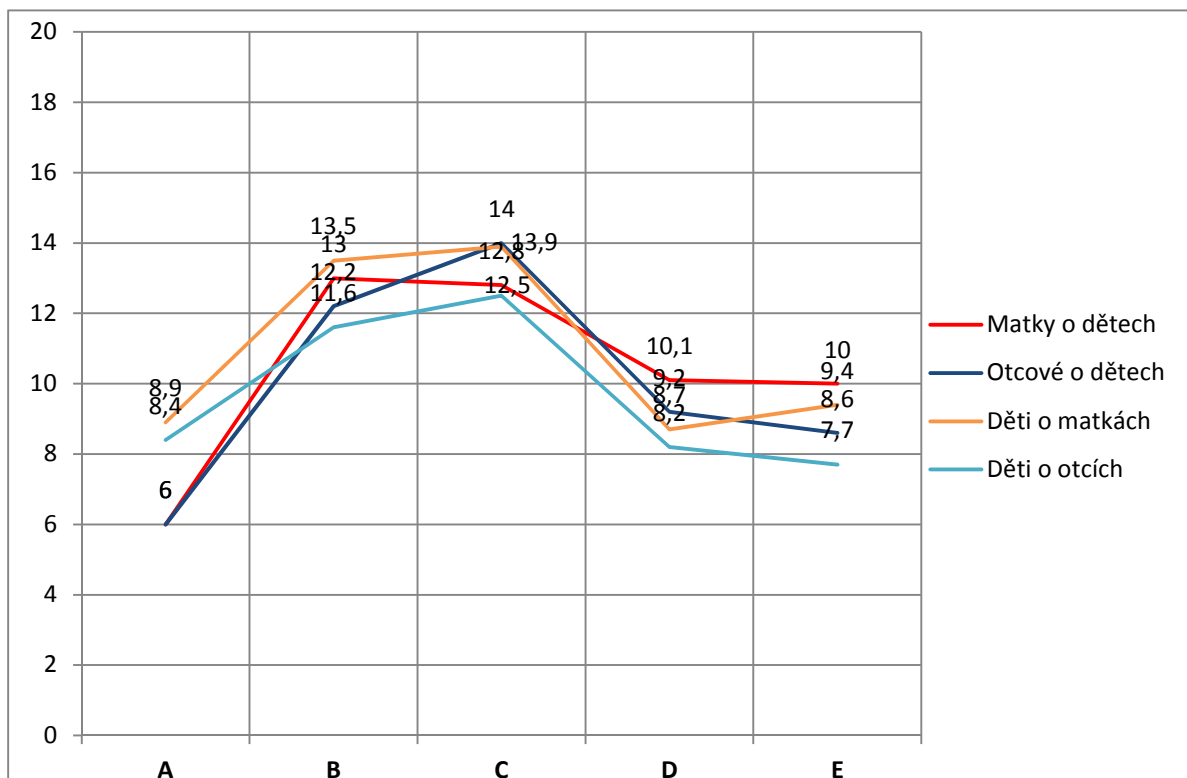
V následující kapitole porovnáme výsledky naší výzkumné sondy, která se zaměřuje na děti ve věku 14 – 16 let a jejich rodiče s výzkumnou sondou Tomšovice (2013), která se zaměřuje na děti ve věku 18 – 22 let a jejich rodiče.

Výzkumná sonda zaměřená na děti ve věku 18 – 22 let říká, že rozdíly ve vnímání vztahových a pozičních interakcí a výchovných postupů mezi rodiči a jejich dětmi jsou naprosto minimální a více méně se shodují. Bodové hodnoty na škále A byly v pásmu lehkého podprůměru, až podprůměru. Hodnoty na škále B byly v nadprůměru, stejně jako hodnoty na škále C. Hodnoty na škále D se pohybovaly od průměru k lehkému podprůměru, stejně jako hodnoty na škále E. Konkrétní průměrné hodnoty vidíme na grafu 34.

Graf č. 34: Celkové průměrné hodnoty ve výzkumné sondě zacílené na děti ve věku 18-22 let (Tomšovic, 2013)

Graf č. 35: Celkové průměrné hodnoty v naší výzkumné sondě zacílené na děti ve věku 15-17 let

Na grafech 34 a 35 můžeme vidět, že výsledky naší a předchozí výzkumné sondy jsou téměř shodné. Jednotlivé hodnoty se buď shodují, nebo se značně přibližují. Vidíme, že křivky opisují stejný tvar a často se shoduje i postavení jednotlivých rolí vůči rolím ostatním. Např. u hodnocení otců dětmi vidíme, že jak v předchozím, tak našem výzkumu, nabývají nejnižších hodnot ve škálách C, D a E.

Stejně tak např. na škále E vidíme, že hodnocení matek má nejvyšší hodnotu jak v předchozím, tak našem výzkumu. Druhou nejvyšší hodnotu na škále E mají v obou výzkumech výpovědi dětí o matkách, třetí nejvyšší hodnotu mají výpovědi otců o dětech a nejnižší hodnoty mají výpovědi dětí o otcích. Při bližším přezkoumání průměrných hodnot dojdeme k závěru, že po zaokrouhlení našich hodnot na celá čísla by se hodnoty naprosto shodovaly nebo nabývaly maximálního rozdílu jednoho, v jednom případě dvou bodů.

Docházíme tím tedy k závěru, že hodnocení vztahových, pozičních interakcí a výchovných přístupů je v tomto věku v našem výzkumném vzorku mezi rodiči a dětmi téměř shodné a koreluje s výsledky předchozí výzkumné sondy.

Vyvracíme tím tedy naši počáteční hypotézu, která předpokládala, že hodnocení dětí a jejich rodičů z hlediska emocionality a uplatňování výchovných prostředků v rodině bude u adolescentů ve věku 15 – 17 let vzájemně rozdílnější, než u adolescentů 18 – 22 let.

ZÁVĚR

Bakalářská práce v teoretické části definuje rodinu, její vývoj, charakteristické znaky a specifika současné české rodiny. Dále popisuje adolescentní období, jeho zvláštnosti a především zvláštnosti v socializaci a v chování k druhým lidem, zejména ke členům rodiny. Poslední kapitola se důkladněji zabývá rodinnými interakcemi a jejich součástmi.

V praktické části bylo cílem práce prozkoumat situaci v českých rodinách s adolescentním dítětem, analyzovat vybrané faktory interakce a následně popsat jejich rozdíly. Tyto výsledky se dále porovnávaly s předchozí výzkumnou sondou, která mapovala ty samé interakce, ale u rodin s dětmi na prahu adolescence a dospělosti.

Pro získávání a vyhodnocování dat do praktické části jsme použili současně dvě výzkumné metody. První metodu jsme přejali v její modifikaci ze zmíněného předchozího výzkumu, který byl původně cílený na stejný vzorek respondentů a byl to test ADOR s verzí jak pro rodiče, tak pro děti, které měly jeden dotazník na matku a druhý na otce. Druhou metodou byl test rodinného systému FAST, který nám posloužil jako pomoc při interpretaci výsledků z dotazníků ADOR.

Hlavní náplň praktické části bylo vyhodnocování rozdílů v percepci předem stanovených faktorů mezi jednotlivými členy rodiny, v naší práci se jednalo o adolescenty ve věku 14-16 let a jejich otce i matku. Díky malému vzorku respondentů bylo nutné rodiny hodnotit individuálně. I přes individuální hodnocení se průměrné hodnoty v jednotlivých škálách výrazně nelišily. Ve většině rodin byl rozdíl ve vnímání výrazně odlišný alespoň v jedné škále. Můžeme tedy říci, že děti se ve stanovených faktorech interakce s rodiči shodly spíše výjimečně. Tyto rozdíly ve vnímání ale připisujeme aktuálnímu věku, kde na dítě více než kdy před tím působí jeho okolí, dítě hledá své uplatnění a může výchovu rodičů a emoce s ní spojené chápat a vnímat jako překážku. I tak výsledné rozdíly nebyly nijak znepokojující.

Při vyhodnocování rodin, kde se vyskytl větší rozdíl v hodnotách, nám posloužily výsledky z testů rodinného systému FAST. Výhodou pro nás byla i informace z předchozího zkoumání, že rodiny se pokoušely znázorňovat ideální reprezentace své rodiny, nikoli typické. Po přihlédnutí do výsledků nám pomáhalo samotné rozestavení figurek a jejich pohledy, z čehož jsme vyzorovali blízkost vztahů, a poté i znázornění dominance, ze které jsme odvodili hierarchii v rodině.

Provedené zkoumání vyvrátilo naší předem stanovenou hypotézu, že hodnocení dětí a jejich rodičů z hlediska emocionality a uplatňování výchovných prostředků v rodině bude u adolescentů ve věku 15 – 17 let vzájemně rozdílnější, než u adolescentů 18 – 22 let. Výsledky se téměř shodovaly s předchozím zkoumáním, po zaokrouhlení průměrných hodnot u odpovědí dosahoval největší rozdíl dvou bodů, ale většina pouze jednoho nebo žádného. Po znázornění výsledků na grafu, opisovala křivka téměř stejný tvar. Mohli jsme tedy říci, že vnímání interakcí v rodinách s adolescentním dítětem je velice podobné v jakémkoli adolescentním věku dítěte a případné markantní rozdíly jsou individuální.

Doufám, že teoretická i praktická část dosáhly dostatečně svých cílů a zpracování bude přínosem pro potenciální čtenáře.

RESUMÉ

Název bakalářské práce: Analýza interakcí v rodinách s adolescentním dítětem

Autor bakalářské práce: Tomáš Motyčka

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Vladimíra Lovasová, Ph.D.

Bakalářská práce má za úkol analyzovat rodinné interakce mezi adolescentními dětmi a jejich rodiči. V teoretické části definuje rodinu, její funkce, vývoj, znaky a zvláštnosti české rodiny, adolescentní období a socializaci v tomto věku, blíže pak vztahy adolescenta v rodině, rodinnou interakci a její součásti.

V praktické části jsou obsaženy výzkumy v českých rodinách s adolescentními dětmi a jejich následné analýzy. Cílem analýz je zmapování a rozbor vybraných interakčních vztahů v rodinách s adolescentním dítětem a názorné popsání a interpretace rozdílů v percepci u jednotlivých členů. Jako další cíl praktické části je srovnání výsledků s výsledky předchozí výzkumné sondy, která zkoumala stejné interakce, ale se staršími dětmi.

Prostředkem pro rozbor analýz, grafickou a slovní interpretaci výsledků, byl modifikovaný dotazník ADOR a test rodinného systému FAST.

Hlavním přínosem práce je srovnávací studie s předchozím zkoumáním, která se zaměřila děti na prahu adolescence a dospělosti. Dalším přínosem je zprostředkování pohledu na situace v českých rodinách s adolescentním dítětem.

Klíčová slova: rodina, adolescent, interakce, emoce, komunikace, vztahy

ABSTRACT

Title of the bachelor's thesis: The analysis of interaction in families with a teenage child

Author of the bachelor's thesis: Tomáš Motyčka

Supervisor of the bachelor's thesis: Mgr. Vladimíra Lovasová, Ph.D.

My Undergraduate thesis is focused on family interaction between adolescent children and their parents. In the theoretical part the thesis defines a family, its functions, development, signs and distinction of czech families, adolescent period and socialization in this age. There are also more closely described relationships of the adolescent children in the family, family interaction and its parts.

In the applied part, there are involved researches in czech families with adolescent children and their subsequent analysis. The aim of the thesis is mapping and analyse of chosen interactiv relationships in families with adolescent child and describing and interpratation of differences in perception to each member. The next aim of the applied part is comparing the results with previous similar research, only with the older children.

The modyfied questionnaire ADOR and the test of family system FAST was the medium for analysis, graphic and vocabulary interpratation of results.

The main gains of this thesis is comparing study to the previous research which was focused on adolescent and adult children. The next gains is to show the view to the czech families with adolescent children.

Key words: family, adolescent, interaction, emotion, communication, relationships

SEZNAM LITERATURY

- [1] VÝROST, Jozef a SLAMĚNÍK, Ivan. *Sociální psychologie*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2008. 404 s. ISBN 80-247-1428-8.
- [2] LANGMEIER, Josef, KŇOURKOVÁ, Marie. *Psychologie*. Praha: Univerzita Karlova, 1984. 103 s.
- [3] JANOUŠEK, Jaromír a kol. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1988. 185 s.
- [4] HELUS, Zdeněk. *Úvod do sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2002. 194 s. ISBN 80-7290-054-4.
- [5] HOLEČEK, Václav, MIŇHOVÁ, Jana, PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Příbram, 2007. 351 s. ISBN 80-7380-065-9.
- [6] MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vyd. Praha, 1993. 124 s. Učební texty; Sv. 3. ISBN 80-901424-7-8.
- [7] PLAŇAVA, Ivo. *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk 2000. 296 s. ISBN 80-7239-039-2.
- [8] LANGMEIER, Josef, MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. 399 s. ISBN 80-246-1983-5
- [9] ŠÍPOVÁ, Iva. *Model manželství jako faktor ovlivňující osobnost a budoucí manželství*. Praha: VÚPS, 1985. 77 s.
- [10] LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. 368 s. Psyché. ISBN 80-247-1284-9.
- [11] SINGLY, Francois de. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.
- [12] MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd.Praha: Slon, 2002. 250 s. ISBN 80-8642-905-9.
- [13] MACEK, Petr. *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 144s. ISBN 80-7178-747-7.
- [14] TAXOVÁ, Jiřina. *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*. Praha: SPN, 1987. 276 s. č. 14-426-87
- [15] VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2. vyd., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 80-246-2153-1.
- [16] PIAGET, Jean a INHELDER, Bärbel. *Psychologie dítěte*. 5. vyd. Praha: Portál, 2007. 143 s. ISBN 80-7367-263-8.

- [17] DUNN, Judy. *Siblings and socialization*. In: GRUSEC, Joan.E., HASTINGS,Paul.D. *Handbook of socialization*. New York: Guilford, 2007. 720 s. ISBN 978-1-59385-977-0
- [18] KREJČOVÁ, Lenka. *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 226 s. ISBN 80-247-3474-3.
- [19] SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2007. 219 s. ISBN 80-7367-250-8.
- [20] TOMŠOVIC, Jan. *Vztahové a poziční interakce mezi rodiči a jejich dětmi na prahu dospělosti*. Plzeň: Západočeská Univerzita, 2013. 114 s.

SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ

Obrázek č. 1: FAST – znázornění typické situace matka

Obrázek č. 2: FAST – znázornění konfliktní situace matka

Obrázek č. 3: FAST – znázornění typické situace otec

Obrázek č. 4: FAST – znázornění konfliktní situace otec

Obrázek č. 5: FAST – znázornění klasické situace dítě

Obrázek č. 6: FAST – znázornění konfliktní situace dítě

Graf č. 1: Průměrný věk dětských respondentů

Graf č. 2: Průměrný věk dospělých respondentů

Graf č. 3: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 1

Graf č. 4: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 1, matka

Graf č. 5: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 1, otec

Graf č. 6: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 2

Graf č. 7: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 2, matka

Graf č. 8: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 2, otec

Graf č. 9: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 3

Graf č. 10: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 3, matka

Graf č. 11: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 3, otec

Graf č. 12: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 4

Graf č. 13: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 4, matka

Graf č. 14: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 4, otec

Graf č. 15: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 5

Graf č. 16: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 5, matka

Graf č. 17: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 5, otec

Graf č. 18: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 6

Graf č. 19: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 6, matka

Graf č. 20: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 6, otec

Graf č. 21: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 7

Graf č. 22: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 7, matka

Graf č. 23: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 7, otec

Graf č. 24: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 8

Graf č. 25: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 8, matka

Graf č. 26: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 8, otec

Graf č. 27: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 9

Graf č. 28: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 9, matka

Graf č. 29: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 9, otec

Graf č. 30: Rozdíly v testu ADOR u rodiny 10

Graf č. 31: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 10, matka

Graf č. 32: Bodové hodnoty v testu ADOR – rodina 10, otec

Graf č. 33: Celkový graf průměrných hodnot

Graf č. 34: Celkové průměrné hodnoty ve výzkumné sondě zacílené na děti ve věku 18-22 let (Tomšovic, 2013)

Graf č. 35: Celkové průměrné hodnoty v naší výzkumné sondě zacílené na děti ve věku 15-17 let